

SKIFTET

VIKINGATIDA SED OCH KRISTEN TRO

Ett mångvetenskapligt perspektiv
på kristnandeprocessen
i Mälardalen

SKIFTET

SKIFTET

VIKINGATIDA SED OCH KRISTEN TRO

Ett mångvetenskapligt perspektiv
på kristnandeprocessen
i Mälardalen

LEDNINGSGRUPP

Sten Tesch (red.), Ola Kyhlberg & Gunnar Weman

ARTOS

© Författarna 2017

© Artos & Norma Bokförlag 2017

TRYCKT MED BIDRAG FRÅN

Kungl. Patriotiska Sällskapet

Samfundet Pro Fide et Christianismo (Kyrkoherde Nils Henrikssons Stiftelse)

Sigtuna församling

BILD PÅ OMSLAGETS FRAMSIDA

Kristusfigur inristad på en halvfärdig gjutform av sandsten, påträffad i kv. Humlegården, Sigtuna år 1927. (Foto: Anders Söderberg, Sigtuna Museum). Ytterligare information om föremålet se s. 32 Fig 11.

BILD PÅ OMSLAGETS BAKSIDA

Runsten U 161, Risbyle, Täby socken. (Foto: Harald Faith-Ell 1938, RAÅ Kulturmiljöbild)

Texten lyder: *Ulv i Bårresta högg stenen efter Ulv i Skålhamra, sin gode frände. Ulvkell lät hugga*

GRAFISK FORM

Magnus Åkerlund

TRYCK

Totem, Polen 2017

ISBN 978-91-7580-848-2

Artos & Norma bokförlag

Stationsgatan 22, 931 32 Skellefteå

Telefon: 076-77 93 503

e-post: info@artos.se

www.artos.se

7 Förord

Mälardalen och Sigtuna

STEN TESCH

11 Skiftet och Sigtuna

Hybriditet och motstånd som en del av Mälardalens kristnande

† BIRGIT SAWYER

53 Runstenarnas vittnesbörd om kristnande, arv och ägande
i Mälardalen

GUNNAR WEMAN

69 Det ogripbara

Immateriella faktorer under det långa skiftet

Praxis möter tro

OLA KYHLBERG

85 Uppländska runstenar under det långa skiftet –
nya tolkningsmöjligheter

ANNA HED JAKOBSSON & JOHAN RUNER

123 Arv och minne i en brytningstid

Om gravsedens transformation i samband med kristnandet

LOTTA MEJSHOLM

157 Kvinnor och män mellan himmel och jord.

Segregering av de döda som kyrkopolitisk strategi

ANDREAS NORDBERG

185 ”Forn sed” och ”goda gamla kristliga sedvänjor”

Tro möter tro

GUNNAR ANDERSSON

- 211 En försäkran inför det som komma skall
Kristna föreställningar uttryckta i det senvikingatida gravspråket

OLOF SUNDQVIST

- 225 Tåten om Olav Geirstadalven (Óláfs þáttur Geirstaðaálfs).
Spår av förkristen herokult eller reflexer av medeltida helgondyrkan?

FREDERIK WALLENSTEIN

- 245 Själens och kristnandet – några funderingar

OWE WIKSTRÖM

- 275 Mötet med det heliga

SVEN-ERIK BRODD

- 285 Några ecklesiologiska perspektiv på den medeltida
kristnandeprocessen i Sverige

Avslutning

BERTIL NILSSON

- 301 Det långa skiftet – avslutande reflexioner

- 309 Medverkande författare

Förord

Den bok som nu föreligger ”SKIFTET vikingatida sed och kristen tro” är en del av en studieprocess som började på Sigtunastiftelsen i Sigtuna en kulan novemberdag år 2011. Ett tjugotal forskare arkeologer, runforskare, kyrkohistoriker och religionsvetare hade då samlats till ett första arbetsseminarium kring ett projekt med titeln ”Det långa skiftet – ett forskarmöte om kristnandet och lokalsamhället under vikingatid och medeltid ur ett Mälardalsperspektiv”. Den projektbeskrivning som utgjorde utgångspunkt för det första arbetsseminariet hade följande ordalydelse:

Projektet ”Det långa skiftet” avser att etablera ett tvärvetenskapligt forskarsamtal rörande den tid som i Mälardalen representerar kristendomens introduktion, integration och institutionalisering i lokalsamhället. Ett nytt arkeologiskt källmaterial och ny forskning ger en unik möjlighet att studera den ideologiska och mentalitetsmässiga förändringsprocess som kristnandet innebar, även ur ett underifrånperspektiv – ur ett gårds- och hushållsperspektiv. Det långa skiftets spänningsfält avser således att söka belysa en livstolkningsprocess, som inte enkelt låter sig beskrivas under ordparet ”från – till”. Genom det tvärvetenskapliga samtalet är projektets mål att komma närmare en förståelse för enskilda människors strategier både i förhållande till den omfattande förändring som religionsskiftet innebar och i förhållande till den ”stora” politiska processen i deras omvärld. Frågeställningarna kommer således att röra sig i spänningsfältet mellan aktörskap på olika samhällsnivåer, och uttryck för kontinuitet och diskontinuitet i fråga om den gamla seden och den nya kristna tolkningsmodellen. Med hänvisning till källäget har projektet Mälardalen som sin utgångspunkt, men med förväntad relevans för studiet av kristningsprocessen i ett nordiskt perspektiv.

Under de kommande två åren 2012–2013 genomfördes ytterligare tre heldags arbetsseminarier på Sigtunastiftelsen med 15–20 deltagare per tillfälle. Deltagarna var inte alltid desamma, men några deltog i alla arbetsseminarierna. Sammanlagt hölls 14 föredrag. I övrigt ägnades forskarmötena åt samtal och diskussioner i både större och mindre grupper.

I den bok som nu föreligger ingår 13 artiklar, de flesta skrivna av de forskare som deltog i arbetsseminarierna. Bokens uttalade syfte är att artiklarna inte främst ska lägga fram nya fakta om Mälardalens kristnade utan att de ska vara problematiserande och öppna upp för fortsatta samtal kring detta angelägna forskningsämne. Förutom att stå på egna ben är boken också tänkt som diskussionsunderlag för ett kommande symposium.

Vi framför vårt tack till Sigtunastiftelsen för en inspirerande miljö och till Rydbergs stiftelse som bidrog till kostnaderna för ett par av arbetsseminarierna. Dessutom ett tack till Artos Förlag som åtog sig att trycka boken samt inte minst till Kungl. Patriotiska Sällskapet, Samfundet Pro Fide et Christianismo (kyrkoherde Nils Henrikssons Stiftelse) och Sigtuna församling som ekonomiskt bidragit till bokens tryckning.

En solig höstdag i Sigtuna år 2016

Sten Tesch, Ola Kyhlberg & Gunnar Weman

Skiftet och Sigtuna

Hybriditet och motstånd som en del av Mälardistriktets kristnande

Inledning

För äldre forskning om Mälardistriktets kristnande har Adam av Bremens skrift om ärkestiftet Hamburg-Bremens historia från 1070-talets mitt haft stor betydelse.¹ Det av Adam beskrivna hednatemplet i (Gamla) Uppsala uppfattades länge som en symbol för motståndet mot ärkestiftets missionssträvanden, för vilka Sigtuna fungerade som brohuvud. Adams krönika har också legat till grund för den utbredda uppfattningen att kristendomen skulle haft det svårare att få fotfäste i Mälardistriktet än i andra delar av Skandinavien.² De hedniska motreaktioner som omnämns i senare källor och som sägs ha förekommit fram till omkring år 1130 ger också en bild av ett samhälle som under en lång tid befann sig i ett kristillstånd, vacklande mellan olika former av religiöst präglade livstolkningar.³ Även det utdragna runstensristandet har tolkats i samma riktning.⁴

Som kontrast till det begränsade och många gånger subjektiva skriftliga källmaterialet finns ett omfattande arkeologiskt material, framförallt gravar, som är samtida med det aktuella skeendet och som kan användas för att ge en mer nyanserad och ”opartisk” beskrivning av kristnandeprocessen än vad kyrkans ovanifrånperspektiv kan ge. Med utgångspunkt från detta material kommer jag i den här artikeln att diskutera några för skiftet avgörande frågor. En sådan är om Mälardistriktets kristnande varit mer

1 Adam av Bremen (1984). *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* ("De hamburgska ärkebiskoparnas stora gärningar"). "Gestan" skildrar Hamburgstiftets historia fram till ärkebiskop Adalberts död (1072). Boken var i första hand en försvars- och programskrift skriven i ett kyrkopolitiskt oroligt läge för att hävda ärkebiskopssätets överhöghet över kyrkorna i Skandinavien. Därför är framställningen vare sig objektiv eller sanningsenlig. Historikern Henrik Janson (1998) har avfärdat "Gestan" som en ren propagandakonstruktion, en allegori om Antikrist i form av reformpåven Gregorius VII:s gestalt.

2 Se t.ex. Sigurdsson, J V 2003:33, Hedberg, B 2007:29ff.

3 Floderus, E 1941:21f., Hallencreutz, C F 1996:253, Janson, H 1998 not 1033, Tesch, S 2014:124f.

4 Runstenarna i Mälardistriktet tillkom under en dryg hundraårsperiod, från början av 1000-talet till början av 1100-talet, det vill säga under kristnandeprocessens formativa period innan kyrkobyggandet kom igång på allvar. Om runstenar se Hed Jakobsson & Runer, Kyhlberg och Sawyer i denna volym.

utdraget jämfört med andra regioner i Skandinavien – eller om det bara varit annorlunda?⁵ Det som framförallt skiljer Mälardalen från andra regioner är de många gravfälten med tidigkristna gravar som undersökts under senare år och bristen på arkeologiska belegg för tidiga träkyrkor. Hur ska detta tolkas? En annan central fråga är vilken betydelse Sigtuna som kunglig stödjepunkt och kristen centralort haft för Mälardalens kristnande. Slutligen diskuteras om den bild av kristnandeprocessen som det arkeologiska materialet ger kan ses som uttryck för ett mer eller mindre medvetet motstånd, inte mot kristendomen som sådan, utan mot de samhällsförändringar som följde i kyrkans kölvatten. I en epilog skärskådas missionsbiskoparna Adalvars respektive Eginos karriärer och deras gemensamma projekt att förstöra hednatemplet i (Gamla) Uppsala.

Artikeln omfattar perioden från Sigtunas grundläggning under slutet av 900-talet till och med 1100-talets andra hälft då en mer stabil kyrkoorganisatorisk utveckling började ta fart.

Gravar och kyrkor

*Tidigkristna gravar*⁶

I de flesta regioner i Skandinavien verkar de förkristna gravfälten ha övergivits senast omkring år 1000. I stället började man anlägga kyrkogårdar i anslutning till nyuppförda träkyrkor.⁷ I Mälardalen däremot fortsatte man under 1000- och 1100-talen att begrava sina döda på gravfält i anknytning till gårdarna, men nu enligt kristen sed – dels på äldre gravfält s.k. ättebackar dels på helt nyanlagda gravfält s.k. *gravgårdar*.⁸

På ättebackarna ligger de kristnas gravar insprängda mellan de hedniska brandgravarna eller i en särskild del i kanten av gravfältet. Ättebackarnas läge i nära anslutning till gården speglar mycket tydligt det nära förhållandet mellan de levande och förfäderna. Variationen är stor, det gäller såväl gravarnas överbyggnader som deras inre utformning och även de föremål

5 Med Mälardalen avses i denna artikel Uppland, östra delen av Västmanland samt Södermanland norr om Mälarmärden.

6 Se även Andersson och Hed Jakobsson & Runer i denna volym.

7 Tesch, S 2014:118ff. och där anf. litt.

8 För att skilja de tidigkristna 'gravfälten' i Sigtuna från de samtida 'gravfälten' på landsbygden har jag tidigare använt mig av begreppet 'gravgård' för dessa. Se Tesch, S 2000:14 f. Med tiden har det för mig blivit uppenbart att de nyanlagda gravfälten på landsbygden har mer gemensamt med gravgårdarna i staden än med ättebackarna. Därför används här beteckningen gravgård även för de nyanlagda gravfälten på landsbygden. Indelningen vikingatida ättebackar respektive nyanlagda *gravgårdar* diskuteras ursprungligen i Tesch, S 2014.

som medföljt de gravlagda eller som lagts ner i gravarna.⁹ Även gravarnas orientering i förhållande till öst-västaxeln varierar och det är inte ovanligt att huvudet placerats i öster i stället för i väster.¹⁰ I de flesta fall har man fortsatt att bruka dessa gravfält för kristna begravningar ännu under 1100-talets första hälft eller ännu längre.¹¹

På de nyanlagda *gravgårdarna* utgörs gravarna så gott som uteslutande av kristna jordbegravningar.¹² I Sigtuna uppträder gravgårdar redan vid tiden för stadens grundläggning omkring år 980 och på landsbygden ungefär samtidigt. Frågan om hur långt fram i tiden som gravgårdarna i Sigtuna varit i bruk hänger samman med när man började uppföra träkyrkor med tillhörande kyrkogårdar. I ett par fall, som diskuteras nedan, kan sådana kyrkogårdar ha anlagts redan på 1060-talet. Det är dock möjligt att en del gravgårdar varit i bruk fram till det att de första stenkyrkorna uppfördes. När det gäller gravgårdarna på landsbygden är de svårare att datera. Endast i undantagsfall innehåller gravarna daterande fynd som kan ge en vägledning.¹³ De få dateringar som finns tyder emellertid på att de varit i bruk fram till omkring år 1100 eller ett stycke in i 1100-talet.¹⁴ Det förhållandet att landsbygdens gravgårdar verkar ha övergivits något tidigare än många av ättebackarna är förbryllande och kräver en förklaring.

Gravgårdarna i Sigtuna uppgår till minst 25 stycken. Med undantag för en gravgård, i anslutning till den förmodade kungsgården mitt i staden, låg alla i en zon omedelbart norr om stadsbebyggelsen (fig. 1).¹⁵ Inte någon av gravgårdarna är undersökt i sin helhet, men antalet gravar per gravgård har sannolikt inte varit fler än 50 gravar. Gravarnas skiftande orientering i förhållande till öst-västaxeln visar att gravrövarna inte haft någon kyrko-

9 Generellt har de kristna gravarna på ättebackarna ett "rikare" innehåll än gravarna på de kristna gravgårdarna. Även föremål av "hednisk karaktär" som t.ex. torshammarringar förekommer.

10 Nordberg, A 1998, Andersson, G 2005:104ff.

11 Anderson, G 2005, Gräslund, A-S 2010 och där anf. litt. Ättebackar med en hög andel barngravar tyder på en förhållandevis sen datering. Se Mejsholm, L 2009, Runer, J & Sillén, P 2014, Tesch, S 2015a:194f.

12 Skelettgravar enligt arkeologiskt språkbruk.

13 De vanligaste fynden, förutom personliga småting och ibland något mynt, är enstaka knivar eller andra eggverktyg av järn, som lagts ner i graven för att skydda den döde mot onda makter och de efterlevande från gengångeri. Se Tesch, S 2015a:194 och där anf. litt. C14-analyser av skelettrester och även kol, nerlagt i rituellt syfte, är för oprecisa för att kunna användas i detta sammanhang.

14 T.ex. Olausson, M 1993, Anderson, L 2010:158, Hed Jakobsson, A 2012:46, Runer, J & Sillén, P 2014:42 ff.

15 Tesch, S 2000, 2001a, 2007b:102ff., 2014: Figur 4 och 8 och not 10. Angående gravgården i stadens mitt. Se Kjellström, A et al. 2009:2697 ff., Söderberg, A 2013:52ff., Runer, J 2014:73ff. Den senare anser att det kan röra sig om ett par eller flera mindre avgränsade gravgårdar.

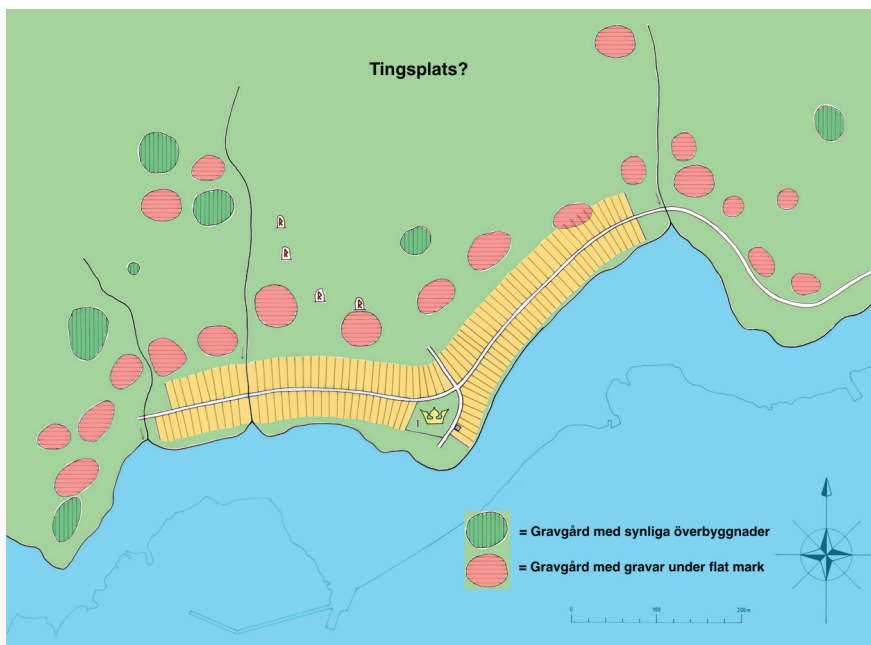

Fig. 1. Sigtuna. Rekonstruktion av stadsplanen med stadsgrändar och gravgårdar ca 980-1060 eller fram till det att de första kyrkorna uppfördes. På den stora centrala tomten i mitten låg kungsgården. Även i anslutning till denna har det funnits en eller ett par gravgårdar. Inte någon av gravgårdarna har undersökts i sin helhet, vilket innebär att varje gravs storlek på bilden är ungefärlig. (Källa: Tesch 2014). Efter det att kartan gjordes har ytterligare en gravgård påträffats i kv. Munken, mellan S:t Olofs kyrkoruin och Prästgatan.*

* Berger, Å 2016.

byggnad att förhålla sig till. Även det faktum att det saknas arkeologiska belägg för att gravgårdarna varit fysiskt avgränsade talar för att det inte är frågan om invigda kyrkogårdar. Troligtvis har varje grav konsekurerats separat.¹⁶ Bara ett fåtal gravgårdar, belägna i ”krönlägen” bakom de övriga, har tydliga överbyggnader i form av högar och stensättning. Bland dessa finns enstaka gravar där de döda kremerats.¹⁷ I övrigt utgörs de gravar som undersökts av mer eller mindre öst-västligt orienterade jordbegravningar. Med tanke på att gravarna under flat mark, utan synliga gravmarkeringar, inte överlappar varandra måste dessa ha varit markerade på något annat sätt – kanske med ett träkors, en stav eller med den uppkastade jorden.

Vanligtvis har de döda lagts i träkistor med inga eller endast något en-

¹⁶ Tesch, S 2014:102ff., fig. 5, 2015a:201f.

¹⁷ Brandgravar enligt arkeologiskt språkbruk.

staka, närmast personligt eller skyddande, föremål.¹⁸ Könsfördelningen på gravgårdarna är förhållandevis jämn mellan män och kvinnor, vilket kan jämföras med de senare kyrkogårdsmaterialen i Sigtuna där det är en markant övervikt för män.¹⁹ Några av gravgårdarna har senare överlagrats av större kyrkogårdar.

På *gravgårdarna på landsbygden* har de kristna jordbegravningarna i de flesta fall överbyggnader i form av stensättningar, men även högar förekommer. Det förekommer även gravar utan överbyggnader och i enstaka fall även hela gravgårdar utan överbyggnader på samma sätt som i Sigtuna.²⁰ Ett karaktäristiskt inslag på många gravgårdar är fyllda eller ofyllda rektangulära/kvadratiska stensättningar. I vissa fall ligger dessa gravar sida vid sida med en gemensam långsida på liknande sätt som gravarna är ordnade på kyrkogårdar från 1800- och 1900-talen.²¹ Det finns även gravgårdar med nästan uteslutande runda stensättningar eller högar. Okulärt, utan undersökning, kan sådana gravgårdar vara svåra att skilja från ättebackarna.²² Gravtåtheten är emellertid högre på gravgårdarna eftersom överbyggnaderna generellt sett är mindre, ofta sammanbyggda eller saknas. Ytterligare en skillnad mellan ättebackar och gravgårdar är att vissa gravgårdar ligger förhållandevis långt från gården – intill vattenanknutna farleder och vägar till lands. Detta kan tolkas som att vikten av att begravas i nära anslutning till förfäderna ersatts av vikten av att offentliggöra sin kristna tro mot omvärlden.²³ Motsatsen, att gravgården anlagts i nära anslutning till gården, förekommer dock.

Med tanke på de stora variationerna i gravmaterialet är indelningen av de tidigkristna gravplatserna i ättebackar och gravgårdar ett mycket grovt analysredskap.²⁴ Den ger dock en möjlighet att diskutera och urskilja olika strategier och konfliktlinjer i förhållande till den nya kristna seden.

En komplikation i sammanhanget är att kremationsgravskicket levde kvar på ättebackarna under hela 1000-talet.²⁵ Detta fenomen var inte begränsat till mer perifera delar av Mälardalen utan förekom även i de centrala delarna där de romanska stenkyrkorna senare uppfördes.²⁶ Hur

18 se not 9 och 13 samt Tesch, S 2006, 2007b, s. 102ff., 2014:107ff., fig. 4b., 2015a:197f.

19 Kjellström, A 2005:37.

20 Tesch, S 2014:107, Andersson, L 2012.

21 T.ex. RAÄ 50 Stav, Färentuna sn. Se Tesch, S 2014:15ff. fig. 3.

22 Dessutom förekommer rektangulära/kvadratiska stensättningar med jordbegravningar även på ättebackarna.

23 Tesch, S 2014:121 not 32. T.ex. RAÄ 15, Skrämssta, Haga sn.

24 Tesch, S 2014:102 not 3.

25 Arvidsson, S 2007, Ljungkvist, J 2015:27 och där anf. ex.

26 Flodin, J 1995:44.

det kvardröjande kremationsgravskicket ska tolkas är inte självklart. Den enklaste förklaringen är att man begravt enligt kristen och hednisk sed parallellt – eller kan det rent av vara så att även de sena kremationsgravarna ska betraktas som kristna gravar?²⁷

Oavsett om gravläggningarna gjorts på en ättebacke eller en gravgård avviker de tidigkristna gravplatserna i Mälardalen från kyrkans institutionella postulat – att de döda skulle begravas på en invigd och avgränsad kyrkogård. Valet att bruka den gamla gravplatsen alternativt att anlägga en ny gravplats för kristna begravningar har därför säkerligen fattats lokalt utan kyrkans inblandning. När det gäller gravgårdarna på landsbygden ligger dessa ofta i kluster, som till exempel på Sigtunahalvön, vilket skulle kunna tolkas som att de ingått i någon form av nätverk, baserat på släktskap eller social tillhörighet. Kanske har besluten i dessa fall fattats på något av de lokala ting som nu började växa fram, som exempelvis Jarlabankes tingsplats i Täby socken.²⁸

Tidigkristna kultrum

Av gravmaterialet att döma har en stor del av befolkningen i Mälardalen redan under början av 1000-talet i någon mening bekant sig som kristna.²⁹ Det verkar som de flesta gårdar haft åtminstone en tidigkristen gravplats.³⁰ Många av dessa gravplatser har undersökts, men inte i något fall har spår av någon träkyrka påträffats på eller i anslutning till gravplatserna.³¹ Möjligheten att träkyrkor kan ha uppförts på andra platser, på storgårdar, tings- och handelsplatser, ska dock inte uteslutas, men även här saknas konkreta arkeologiska belägg.³² Eftersom mässfirande och andra kristna ritualer enligt den kristna kyrkans regelverk förutsätts äga rum i

27 Se diskussion Arvidsson, S 2007, Janson, H 2009:82f., Wuopio, A 2015:58, 62.

28 Zachrisson, T 1998:154.

29 Den grundläggande missionen var redan genomförd när runstensresandet började. Se t.ex. Herschend, F 1994:101, Williams, H 2016:37f.

30 På vissa gårdar kan det till och med ha funnits både ättebacke och gravgård. Se t.ex. Zachrisson, T 2003:96.

31 På några ättebackar har dock framkommit spår av mindre byggnader. En tolkning av dessa är att de fungerat som "likbodar" för de ritualer som föregick jordfästningen. Se Andersson, G 2005:138ff., Hed Jakobsson, A 2012:50ff., Tesch, S 2014:105, 2015a:198 och där anf. litt. På ett par ättebackar har även enstaka långhus påträffats: RAÅ 165 i Turinge sn, Södermanland och RAÅ 278 "Tors backe", Sollentuna sn, Uppland. Se Tesch, S 2014, 2015a:193 fig. 2, 198, Carlsson, M 1996. Kanske har dessa byggnader använts i samband med begravningsceremonierna.

32 Runstenen U 470 Bogesund, Östra Ryds sn, daterad till 1000-talets mitt eller senare och rest på ett gravfält omtalar att den avlidne begravts på kyrkogården. Ska detta tolkas som ett tidigt belägg för att det funnits träkyrkor i Mälardalen under 1000-talet eller kallades även tidigkristna gravplatser för kyrkogårdar?

en invigd kyrkobyggnad väcker avsaknaden av tidiga träkyrkor frågan om det kan ha funnits andra kristna kultrum än regelrätta kyrkobyggnader.³³

Jag har tidigare, med utgångspunkt från några ”sepulkralstenar” som påträffats i Sigtuna, diskuterat hur de äldsta kristna kultrummen kan identifieras och lokaliseras (fig. 2). Dessa nio stenar, varav åtta av grekisk grön porfyrit, har tolkats som invigda altarstenar till portabla altare s.k. resealtare (fig. 3). Ett resealtare bestod vanligtvis av en enkel träskiva, med eller utan relikgömma, i vilken en invigd altarsten var infattad (fig. 4). I sin enklaste form har enbart den invigda stenen fungerat som resealtare.³⁴

Resealtare började användas i större omfattning under karolingisk tid. Enligt kanoniska bestämmelser var innehavet av ett resealtare ursprungligen förbehållet furstar och högre kyrkliga dignitärer som t ex biskopar. Eftersom missionärer vanligtvis var biskopsvigda kunde även dessa inneha ett resealtare. Resealtare av den typ som här avses har huvudsakligen förekommit inom den romersk-katolska kyrkans område. Inom östkyrkan förekom en annan typ av resealtare – hopfällbara triptyker av trä, metall eller elfenben. En dörr till ett sådant resealtare av brons har påträffats i Sigtuna (fig. 5).³⁵

Ett invigt resealtare möjliggjorde mässfirande i andra lokaler än i en kyrkobyggnad (*capella curata*).³⁶ En sådan byggnad kan ha varit den lilla hallbyggnad som låg längst bak på varje tomt i Sigtuna (fig. 6).³⁷ Med ett invigt resealtare kan även en förkristen kultmiljö, som de stora aristokratiska hallarna på landsbygden, ha transformerats till en kristen sfär med både Kristus och helgon närvarande.³⁸

Det finns forskare som menar att de korsmärkta runstenar som rests på eller vid vikingatida gravfält ska tolkats som att det skett en kristen invigning av gravplatsen.³⁹ Det har även föreslagits att vissa av de korsmärkta runstenarna kan ha fungerat som samlingsplatser för den kristna kulten

33 Se t. ex. Runer, J 2006:327f.

34 Tesch, S 2007b, 2008a.

35 Tesch, S 2007b, 2008a o där anf. litt.

36 Portabla altarstenar för mässor på andra platser än i kyrkor omtalas i den första kände Uppsalabiskopen Si(g)vards (Sivardus) donation omkring år 1142 till klostret i Rastede, Tyskland och även i hans testamente från omkring år 1157. Se Holm, O 2008:66 och där anf. litt. respektive Helander S 2001:56.

37 Sepulkralstenarna har inte påträffats i anslutning till någon kyrka eller kyrkotomt utan endast i anslutning till den profana bebyggelsen.

38 Tesch, S 2001b, 2007b, 2008a, 2014:210ff, 115ff., 2015a:201f., Sundqvist, O 2006, Densø Jessen, M 2010.

39 Gräslund, A-S 1987:250ff., 1996:32.

Fig. 2. Sigtuna. Rekonstruktion av stadsplanen under 1100-talet med stenkyrkor (grå) och processionsgata (lila). Kungsgården flyttades under 1000-talets andra hälft till den då avhysta stadsdelen i väster (jfr fig. 1) där S:t Per uppfördes som kungsgårdskyrka. Heldragen cirkel markerar platsen för de träkyrkor från 1060-talet som diskuteras i texten. Streckad cirkel markerar platsen för möjliga träkyrkor och/eller gravgårdar. Grön rektangel markerar fyndplatsen för sepulkralstenar. (Källa: Tesch 2014).

Fig. 3. Sigtuna. Sepulkralstenar – åtta av grekisk grön porfyrit och en av serpentin, båda vulkaniska bergarter med ursprung i Medelhavsområdet. I de flesta fall rör det sig om s.k. spolia, återanvända fragment av dekorationslister mm från romerska byggnadslämningar. Stenarnas storlek varierar från 2,5 till 10,6 cm i längd och från 1,4 till 5,0 cm i bredd. De flesta av stenarna är förhållandevis tunna, 0,4 till 1,6 cm, vilket tyder på att de kan ha fungerat som invigda altarstenar i bärbara altare. En av stenarna, 7,5x6,1x2,2 cm, är något grövre än de andra, vilket talar för att den kan ha fungerat som täcksten för relikgömmen i ett fast altare. (Foto: Gabriel Hildebrand, Riksantikvarieämbetet).

Fig. 4. Resealtare av trä från Hedareds stavkyrka i Västergötland med en infogad sepulkralsten av grekisk grön porfyrit. Altarskivans storlek: 28,0x14,5x4,5 cm. Sepulkralstenens storlek: 9,7x6,0x1,8 cm. (Källa: Näsström 1941). Vanligtvis brukar det finnas en liten relikgömma urkarvad i träskivan under sepulkralstenen.

Fig. 5. Sigtuna. Dörr med vridtappar till ett grekiskt-ortodoxt resealtare (triptyk) av brons. På dörrens insida ett manligt helgon iklädd mantel och tunika, lyftande sin högra hand och på den vänstra bärande en bok. På dörrens baksida är ett ortodoxt kors inristat. Lösfynd från Svartens vret i Västra kvarteret. Inlöst av Olof Palme 1912 för 5 kronor. Storlek: 4,3 x 2,0 cm. SHMM inv.nr.14663. (Foto: Robin Lindblad, SHMM).

Fig. 6. Sigtuna, kv. Trädgårdsmästaren 9 och 10. Plan över stadsgårdstomt med bebyggelse daterad till ca 1050–1075. (Källa: Gustavson, H & Söderberg, A 2014).

innan det fanns några kyrkor.⁴⁰ Eftersom det kristna gudstjänstlivet från början varit inomhusbaserat ställer jag mig emellertid tveksam till en sådan tolkning.⁴¹

Tidiga träkyrkor och kyrkogårdar

En för skiftet avgörande fråga är *när* man i Mälardalen började uppföra träkyrkor och anlägga kyrkogårdar. Även om man under en lång tid begravt sina döda enligt kristen sed och utövat kristna kulhandlingar i hallen måste det för kyrkan ha varit ett betydelsefullt steg när man övergick till att begrava på kyrkogårdar och uppföra särskilda kyrkobyggnader där mässan kunde firas enligt kyrkans regelverk.⁴²

Frågan när man i Mälardalen började bygga träkyrkor är emellertid svår att besvara eftersom inga tidiga träkyrkor påträffats.⁴³ Det finns dock några platser där tidigmedel-

40 Gräslund, A-S 1996:32f., Hallencreutz, C F 1991:29, se även Gräslund, A-S 2013:124,131. Ca 75 % av alla gravfälsanknutna runstenar är korsmärkta, vilket kan jämföras med drygt 50 % av det totala antalet runstenar i Uppland. På många korsmärkta runstenar förekommer dessutom små ristade extrakors. Se Gräslund, A-S 1996:32f. Dessa har en helt annan utformning än det stora centrala korset och påminner i sin enkelhet om de konsekrationkors som ristades på altare när de invigdes, vilket föranlett direkta jämförelser. Ett 60-tal runstenar i Uppland är försedda med sådana extrakors.

41 Om det kristna gudstjänstrummet se Weman i denna volym.

42 Nilsson, B 1989:37ff., 1996:368, 379.

43 Trots detta förutsetts det, såväl i de kyrkoberivningar som brukar finnas i varje kyrka som i den vetenskapliga litteraturen, att varje stenkyrka föregåtts av en träkyrka på samma plats.

tida kyrkobyggnader av trä kan diskuteras. Det kanske tydligaste exemplet är Gamla Uppsala. Genom att sammanställa en del av de stolphål som tidigare framkommit under den nuvarande kyrkans norra korsarm med anomalier från en markradarundersökning har planen för en ovanligt stor träkyrka, åtta till nio meter bred och 22 meter lång, rekonstruerats.⁴⁴ Kyrkan anses ha uppförts under 1000-talets senare del. I samband med att (Gamla) Uppsala blev biskopssäte under början av 1120-talet ersattes den förmodade träkyrkan med en betydligt större stenkyrka.⁴⁵

Övriga spår av tidiga träkyrkobyggnader är mer diffusa som t. ex. i Fors kyrka i Eskilstuna där man i ett brandlager funnit rester av en bränd träsyll och ett stolphål. Träsyllen har C14-daterats till 975+/-105.⁴⁶ Även ett brandlager under kyrkan i Skogs-Tibble har tolkats som att den haft en föregångare av trä som brunnit.⁴⁷ Vid en ledningsdragning på Ärentuna kyrkogård har en syllstensrad, utmed och under långhusets södra sida, framkommit. Syllstensraden, som hade en tydligare östvästlig riktning än den befintliga kyrkan, har tolkats som grunden till en möjlig träkyrka.⁴⁸ Eftersom den nuvarande kyrkan uppfördes omkring år 1300, behöver träkyrkan emellertid inte vara äldre än 1200-tal.

Det källmaterial som framför allt använts för att indirekt påvisa tidiga träkyrkor är skelettgravar som påträffats under den romanska stenkyrkans grundmurar, under stenkyrkans byggnationslager och/eller skelettgravar som haft en avvikande orientering i förhållande till stenkyrkan. Även äldre skelettgravar som påträffats utan relation till en senare stenkyrka har använts som belägg för tidiga träkyrkor.

Gravar som kan relateras till romanska stenkyrkor och som är äldre än dessa har påträffats i Sigtuna, (kyrka utan namn i kv. S:ta Gertrud/kv. Urmakaren, S:t Olof, S:t Lars och en kyrka utan namn i kv. Humlegården/kv. S:t Nicolaus) och i andra tidiga centralorter som (Gamla) Uppsala (se ovan), Östra Aros/Uppsala (S:ta Maria, S:t Per, Heliga Trefaldighet), Västra Aros/Västerås (S:t Nicolaus) och Enköping (Vårfrukyrkan) (fig. 2 och 7).⁴⁹ På landsbygden har liknande iakttagelser gjorts i Estuna, Flasta

44 Bonnier, A C 2004:29, f., Bengtsson, H 2014:42, Alkarp, M & Price, N 2005:261ff., Göthberg 2010:38ff. Dessutom har en grav som är äldre än stenkyrkan påträffats centralt i den troliga träkyrkan. Se Göthberg, H 2010:41 Fig. 16.

45 Bengtsson, H 2014:43.

46 Berggren, K 1972, Kempff Östlind, M 2003:26. Även det överliggande golvlagret har C14-daterats och gett en datering som är äldre än de underliggande lämningarna, vilket visar C14-dateringarnas opålitlighet inom det här tidsspännet.

47 Bonnier, A C 2004:30.

48 Ölund, A 2013:19f.

49 Se Bonnier, A C 2004:30, Tesch, S 2014:110ff. och där anf. litt., Göthberg, H 2010:40, Svärdestrom. E 1969, Malm, G 1985, Hartzell, L 2010:3, Redelius, G 2006, 36f.

MÄLAROMRÅDET OCH SIGTUNA

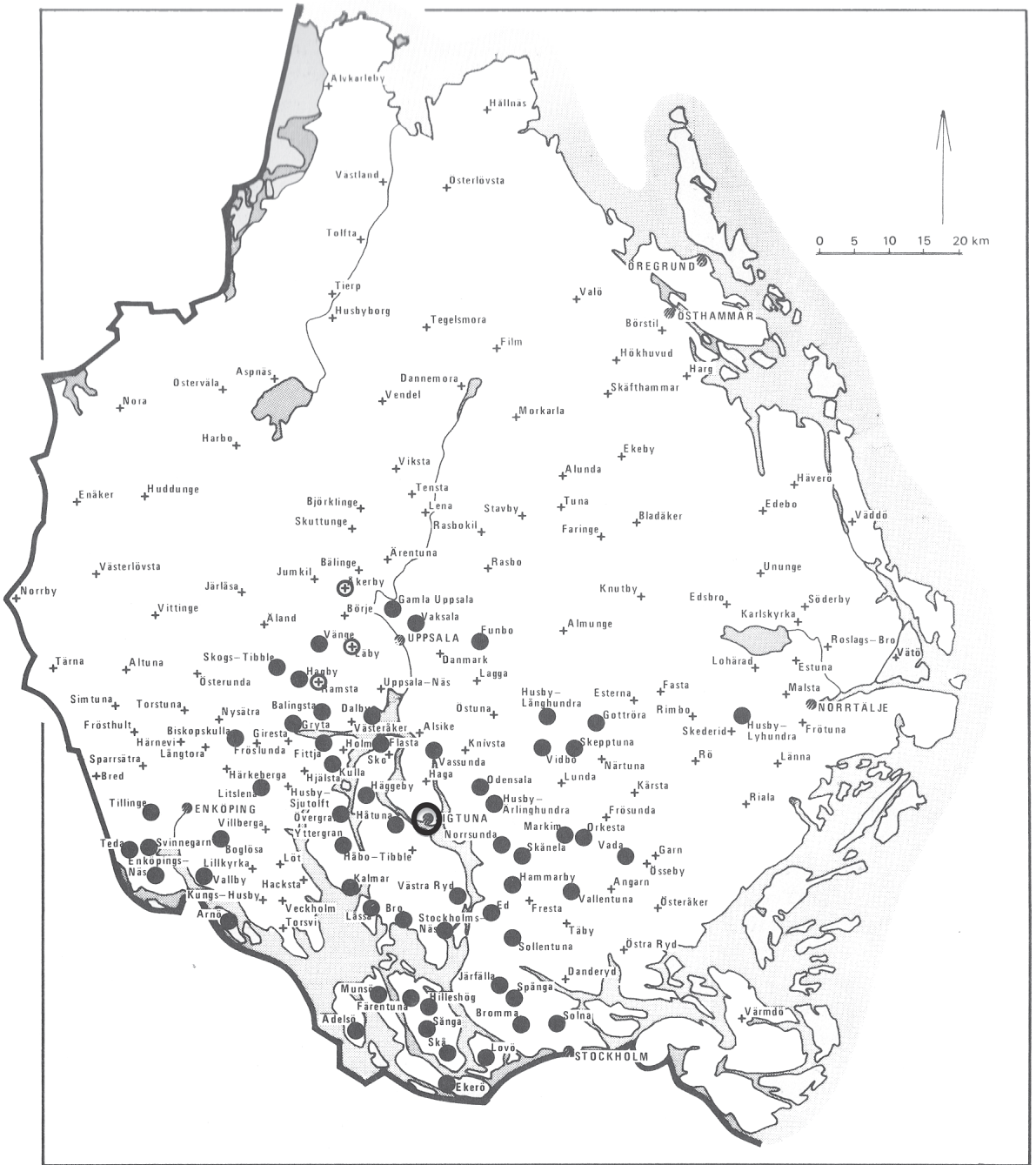

Fig. 7. Romanska stenkyrkor i Uppland (Källa: Bonnier 1987 med tillägget att Sigtuna markerats med en rund ring).

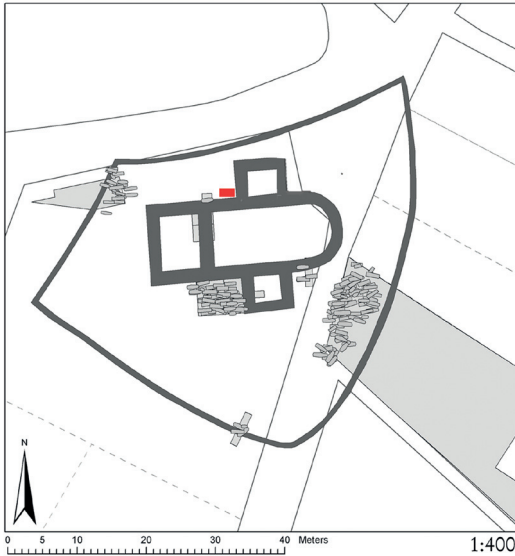

Fig. 8. Sigtuna, kv. S:ta Gertrud 3. Stenkyrkogrunden i museets trädgård med kyrkogård och rekonstruerad bogårdsmur. Arkeologiska undersökningar 1984, 1990-91, 1993, 1995 (Källa: Kjellström 2005 med tillägg efter Ljung 2010a).

(Skoklosters sn), Husbyborg (Tierps sn), Knutby, Lovö, Viby och Västerhaninge.⁵⁰ Med undantag för Husbyborg och Sigtuna, rör det sig om enstaka gravar vilket innebär att den enda slutsats man kan dra när det gäller dessa gravar är att de är äldre än respektive stenkyrka.⁵¹

I Husbyborgs kyrkoruin har 13 gravar påträffats under golvet, alla med avvikande orientering i förhållande till stenkyrkan. Tre gravar har C14-daterats till 1020-1210 calAD. Mot bakgrund av gravarnas konsekventa orientering har detta tolkats som att de riktats efter en befintlig byggnad – en träkyrka.⁵²

Även om hundratals tidigmedeltida gravar undersökts i anslutning till stenkyrkorna i Sigtuna är det bara på en plats som gravarna relativt säkert går att koppla till en tidigmedeltida kyrkogård. Det gäller de gravar som påträffats i anslutning till och under den centralt belägna stenkyrkogrunden i kv. S:ta Gertrud (fig. 8). I övriga fall har de gravar som undersökts visserligen varit täckta av kyrkornas byggnationslager och saknat kalkbruk i gravfyllningen, men det har inte säkert gått att avgöra om de anlagts på en gravgård eller på en kyrkogård i anslutning till en träkyrka. Antingen har schakten varit små eller så har det rört sig om smala VA-schakt.

I kv. S:ta Gertrud/kv. Urmakaren har vid flera olika tillfällen tätt liggande

⁵⁰ Se Bonnier, A C 2004:30 och där anf. litt., Jonsson, A. 2005, Redelius, G 2006:25ff., Hartzell, L. 2008, Tesch, S 2014.

⁵¹ I den kanoniska rätten finns indikationer på att kristna begravningsplatser utan kyrko-byggnader förekommit. Se Lovén, C & Geijrot, C 2003.

⁵² Hartzell, L 2008:51.

kalkbruksfria gravar undersökts. Gravarna, som har en svagt avvikande orientering i förhållande till den senare stenkyrkan, överlagrades av stenkyrkans byggnationslager. I anslutning till dessa gravar har även ett tidigkristet gravmonument av rödaktig sandsten påträffats *in situ* i vinkeln mellan den senare stenkyrkans norra korsarm och långhusmuren. Gravmonumentet bestod av två närmast triangulära gavelhällar och en mellanliggande häll. Hällen bars upp av en rad med småstenar längs kanterna.⁵³ Konstruktionen påminner om de s.k. eskilstunakistorna av kalksten, men hällarna som är grovt tillhuggna saknar såväl runinskrift som ornamentik.⁵⁴ Gravmonumentets täckhäll låg över en nergrävning som var bredare än själva hällen. I nergrävningens södra del, och delvis utanför hällen, hade en äldre kvinna gravlagts i en tråkista. I övrigt var graven tom.⁵⁵ Kanske har den, som det verkar, betydelsefulla person som gravlagts under hällen flyttats in i stenkyrkan när denna senare uppfördes. Till samma kyrkogård hör även flera gravar som påträffades på Lilla torget år 1925. Två av dessa gravar var täckta av var sin sandstenshäll, varav den ena försedd med ett ristat kors.⁵⁶

Söder om kyrkogrundens absid har en brunnsliknande nergrävning påträffats. Denna har tolkats som en möjlig dopbrunn, som vittnar om en dopsed som är äldre än dopfontarna.⁵⁷ Vid flera tillfällen har spår av en bogårdsmur av sten framkommit, vilket visar att kyrkogården varit avgränsad. Bogårdsmuren överlagrade några av de gravar som tolkats tillhöra den gravgård eller gravgårdar som föregått kyrkogården.⁵⁸

Även om det ännu inte påträffats några spår av själva träkyrkan så utgör de tätt liggande gravarnas konsekventa orientering, gravmonumentet och bogårdsmuren tillräckliga indicier för att en sådan funnits. Kyrkogården med träkyrka har daterats till omkring år 1060, vilket i tid sammanfaller med biskopssätets inrättande.⁵⁹ Kyrkans livslängd blev dock kortvarig. Efter ett par decennier uppfördes en stenkyrka på samma plats – förmodligen den första i Mälardalen (fig. 8).⁶⁰

53 Ljung, C 2010a:115.

54 Ljung, C 2010:116ff.

55 Ljung, C 2010a:121.

56 Ljung, C 2010a:120f.

57 Tesch, S 2001:17a. Jfr. S:t Trinitatis i Lund med tre dopbrunnar NÖ om den äldsta kyrkan som dendrodaterats till omkring år 1060. Se Cinthio 2002:108. Även på storkyrkogården i Alvastra har tre dopbrunnar identifierats. Även dessa låg NÖ om kyrkan (kryptkyrkan). Se Ersgård, L 2006:fig.7.

58 Bäck, M & Carlsson, M. 1994:36ff., Tesch 2001a, Söderberg, A 2013:56ff., Runer, J 2014:73f.

59 Söderberg, A 2013:fig. 4 och tabell I.

60 Tesch, S 2001a:19f., 2006a:208f., 2014:110ff. fig. 6-8. Söderberg, A 2013 daterar träkyrkofasen till 1060-1085. Dateringen av stenkyrkan till 1080-talet har tidigare ifrågasatts av

När det gäller tidigmedeltida skelettgravar som påträffats utan relation till en senare stenkyrka kan två exempel nämnas ett i Sigtuna i kv. Magistern och ett i Västerås i kv. Johannes. Kyrkogården i Sigtuna övergavs efter en relativt kort tid, redan under början av 1100-talet, medan kyrkogården i Västerås var i bruk in på 1200-talet.

Den tidigmedeltida kyrkogården i kv. Magistern i Sigtuna undersöktes 1998. Inom en yta på drygt 40 kvm påträffades sammanlagt 28 tidigmedeltida skelettgravar.⁶¹ Det faktum att de undersökta gravarna låg tätt och ordnade i nord-sydliga rader samt förhållandevis konsekvent öst-västligt orienterade tyder på att gravläggningarna gjorts på en kyrkogård och anpassats till en kyrkobyggnad som sannolikt legat norr om de undersökta gravarna. Frånvaron av kalkbruk i gravfyllningarna talar för att det rört sig om en träkyrka. Eftersom gravarna bara låg i ett skikt bör livslängden för träkyrkan med tillhörande kyrkogård ha varit relativt kortvarig. En hög andel (ca 80%) kistbegravningar tyder på en tidig datering, att den anlagts under 1000-talets andra hälft.⁶²

I kv. Johannes i Västerås har sammanlagt 114 gravar undersökts vid två olika tillfällen (1971–72 och 1974). Några spår av någon träkyrka påträffades inte, vilket kan bero på att utgrävningarna gjordes under svåra förhållanden. Eftersom gravarna låg tätt har det ändå varit möjligt att göra tolkningen att gravläggningarna gjorts på en kyrkogård i anslutning till en träkyrka. Denna kan i så fall ha legat på den gravtomma yta som fanns inom undersökningsområdet. C14-dateringar tyder på att kyrkogården togs i bruk under slutet av 1000-talet och att den använts fram till början av 1200-talet. Det har diskuterats om kyrkan/kyrkogården varit föregångare till domkyrkan (Vårfrukyrkan) eller till S:t Ilians kyrka.⁶³

Ytterligare ett källmaterial som ansetts indikera tidiga träkyrkor och kyrkogårdar är runristade hållar av rödaktig sandsten som påträffats i tidiga stenkyrkomiljöer (fig. 7, 9 och 10).⁶⁴ Gruppen sandstensrunstenar utgörs främst av ornerade och/eller runristade resta hållar och i enstaka fall av liggande hållar.⁶⁵ De är generellt mindre än de traditionella runstenarna

Ros, J 2009:202f., som daterar den till 1150-och 60-talen. Söderbergs stratigrafiska analys talar dock för att stenkyrkans datering till 1080-talets mitt är korrekt.

61 Wikström, A & Kjellström, A 2010, Tesch, S 2014:111ff. fig 9.

62 Tesch, S 2001a:17f, Wikström, A & Kjellström 2010.

63 Hartzell, L 2010:4, 96 och där anf. litt.

64 Hagenfeldt, S E & Palm, R 1996, Bonnier, A C 2004 och under senare år Ljung C t.ex. 2010a och b samt i en avhandling 2016 som dock inte var tillgänglig innan denna text avslutades.

65 Bonnier, A C 2004:35. Ljung, C 2010:119ff. anser att även liggande stavkorsprydda runristade gravhållar ska räknas till samma tradition som sandstensrunstenarna, t.ex. U 440 i Odensala, U 413 i Norrsunda kyrka och gravkistan U Fv1959:196 från Hammarby kyrka

av gråsten. I många fall är de tillhuggna i olika geometriska former. Av ornamentiken att döma har en övervägande del av sandstensrunstenarna tillkommit under 1000-talets senare del och under början av 1100-talet. I Uppland och Södermanland har ca 80 procent av runstenarna av sandsten påträffats inmurade eller på annat sätt infogade i de romanska stenkyrkorna eller på kyrkogårdarna i anslutning till stenkyrkorna.⁶⁶ Den starka platsanknytningen till tidiga kyrkomiljöer har tolkats som att de primärt fungerat som gravvårdar på kyrkogårdar i anslutning till de träkyrkor som antas ha föregått de senare stenkyrkorna på samma plats (Fig. 9). De har setts som en motsvarighet till de tidigkristna runristade gravmonumenten av kalksten, de s.k. eskilstunakistorna som finns i tidiga kyrkomiljöer i Götalandskapen och i södra Svealand.⁶⁷

Det faktum att det i Mälardalen ännu saknas säkra spår av tidiga träkyrkor gör det svårt att styrka det antagna sambandet mellan runristade sandstenshällar och tidiga träkyrkor.⁶⁸ Det tidigkristna gravmonument av sandsten och de två gravhällarna av sandsten som påträffats *in situ* i kv. S:ta Gertrud/Lilla torget i Sigtuna är det bästa exemplet på gravvårdar på en tidigmedeltida kyrkogård. Eftersom hällarna saknar såväl runinskrift som ornamentik, med undantag för det ristade korset på en av hällarna, är de dock inte helt jämförbara med de runristade sandstenshällarna. På några av de kyrkplatser där runristade sandstenshällar påträffats finns arkeologiska lämningar som tolkats som spår av själva träkyrkan eller kyrkogården, vilket i dessa fall skulle kunna styrka det antagna sambandet mellan run-

i Uppland. Liknande monument finns även i Spånga och Ed(?). U 413 har troligtvis inte tillkommit förrän vid 1100-talets mitt. Se Schück, Å 1951:217.

66 I Uppland är runristade sandstenshällar kända från ett fyrtiotal medeltida kyrkomiljöer: Adelsö, Balingsta, Bro, Bälunge, Danderyd, Ed, Ekerö, Enköping, Estuna, Flasta, (Gamla) Uppsala, Giresta, Hammarby, Husby-Lyhundra, Hilleshög, Kalmar, Karlskyrka, Kungs-Husby, Lovö, Löt, Malsta, Norrsunda, Riala, Sigtuna, Skederid, Skogs-Tibble, Skokloster, Skånåla, Sollentuna, Spånga, Svinnegarn, Uppsala, V. Ryd, Vada, Vaksala, Vallentuna, Veckholm, Årentuna, Össeby-Garn, Österunda och Österåker. Se Hagenfeldt, S E & Palm, R 1996, Bonnier, A C 2004, Ljung, C 2010a., 2016:156f.

67 Hagenfeldt, S E & Palm, R 1996:31, 49, 88f. och senare Ljung 2010 a och b, 2016. För en avvikande tolkning se Ersgård, L 2006:92f., som menar att de tidigkristna gravmonumenten i Östergötland primärt uppförts på stora kristna gravplatser s.k. storkyrkogårdar och att de först senare när stenkyrkorna byggdes förts till dessa och slagits sönder. Fragmenten har som minnen av förfäderna inmurats i kyrkorna. Ersgård anser vidare att dateringarna av de uppländska sandstensmonumenten är för tidiga och att de i stället ska dateras till den tid då de första stenkyrkorna uppfördes på landsbygden.

68 I Östergötland där de tidigkristna gravmonumenten av kalksten är mest frekventa har tidiga träkyrkor undersökts på två platser – Klosterstad daterad till 1000-talets första hälft (Hedvall, R 2007:143ff.) och i Bjälbo daterad till 1100-talet (Gustin, I 2007). I Klosterstad påträffades de tidigkristna gravmonumenten *in situ* på kyrkogården. Ett stort antal stenkyrkor har dendrodaterats (Eriksson, J 2006). De äldsta ligger i spannet 1110-20, en yngre grupp i spannet 1150-1190, och den yngsta i sent 1200-tal. Lars Ersgård 2012:398ff. anser att träkyrkobyggandet började först strax före sekelskiftet 1100, vilket innebär att träkyrkan var den normala kyrkobyggnaden vid 1100-talets början och stenkyrkan undantaget.

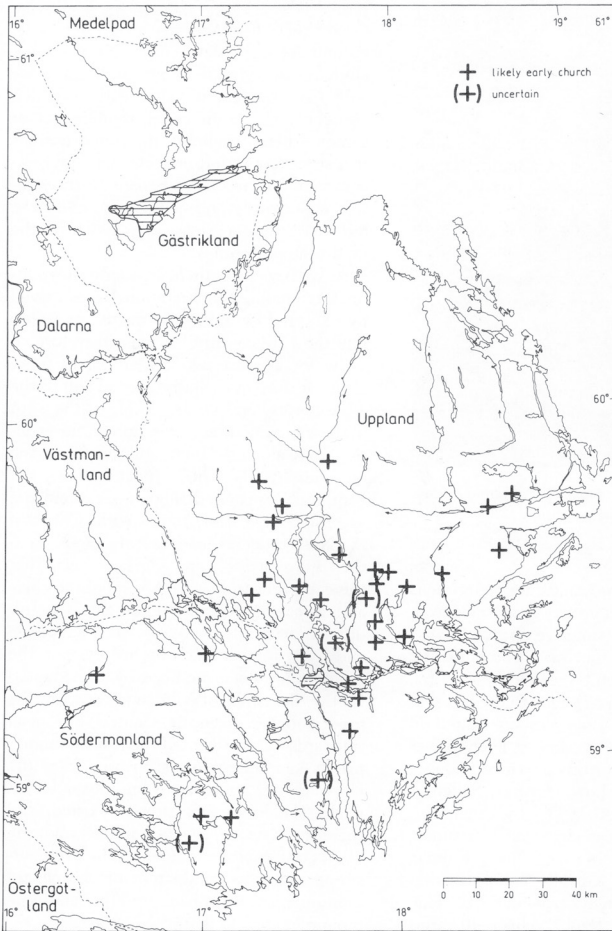

Fig. 9. Möjliga träkyrkor från 1000- och 1100-talen indikerade genom förekomsten av runristade sandstenshällar (Källa: Hagenfeldt S, E & Palm, R 1996. Se även Ljung, C 2016 fig. 69). Jfr. med fig. 7.

stenshällar och tidiga träkyrkor. Det gäller Ärentuna (syllstenar), Skogstibble (brandlager), Östra Aros/S:t Per (gravar), Flasta (gravar), Estuna (gravar) och Lovö (gravar).⁶⁹

Från Sigtuna finns, förutom de tidigare nämnda sandstenshällarna i kv. S:ta Gertrud/Lilla torget,

ytterligare ett stort antal runristade sandstenshällar, både hela och fragment, som påträffats i såväl kyrkomiljöer som i kulturlager.⁷⁰ En del av dessa stenar kan ha ingått i sammansatta gravmonument.⁷¹ Ett exempel på en sådan sten är U 395 (tillsammans med U 383) från S:t Pers kyrka som har en ovanligt vacker drakslinga och en omdiskuterad text (Fig. 10).⁷²

69 Ärentuna, (U 1013), Skogstibble (U 881), Östra Aros/S:t Per (U Fv169:304a, b), Flasta (U Fv:276,278a och b, 279a), Estuna (U 574-6) och Lovö (U 49-50).

70 Hagenfeldt & Palm 1996 redovisar 36 stenar/fragment från sammanlagt 22 hällar (U-nummer). Se Appendix 3. Ytterligare fragment har påträffats under de tjugo år som gått sedan sammanställningen gjordes.

71 Med tanke på det stora antalet små fragment kan det diskuteras om de, i likhet med de tidigkristna gravmonumenten i Östergötland, blivit medvetet sönderslagna.

72 Tesch, S 2015:205f.

Fig. 10. Sigtuna U 395, runsten av sandsten. På 1600-talet låg hällen framför högaltaret i S:t Pers kyrka. Den något ofullständiga texten på U 395 har tidigare lästs "Sven ... rista stenen ... förde henne, (utanför textbandet) ... till Sigtuna (underförstått ... för att begravas i vigd jord)". Texten har av ett flertal forskare använts som argument för att stenkyrkan föregåtts av en träkyrka och att Sigtuna var en central plats, "det kristna brohuvudet under missions-tiden", dit man i en tid då det inte fanns några kyrkor och kyrkogårdar på landsbygden, förde sina döda anförvanter för att begravas i vigd jord på en kyrkogård. Stilmässigt förefaller U 395 emellertid vara samtida med uppförandet av stenkyrkan och det stora antalet tidigkristna gravplatser på landsbygden talar emot att det skulle ha funnits något sådant behov. Det kan tilläggas att det vid utgrävningar både inne i S:t Pers kyrka och innanför dess ovala bogårdsmur vare sig påträffats spår av en träkyrka eller några gravar. De tunna kulturlager och de fynd som påträffats under stenkyrkan

tyder snarare på att den föregåtts av en kortvarig profan bebyggelse. Runstenen (gravmonumentet som det troligtvis ingått i) reflekterar möjligtvis i stället en ny situation där en del av den kristna eliten börjat investera i de pågående stenkyrkobyggena och följaktligen även ville bli begravningsplatser vid desamma. Runologen Magnus Källström har nyligen gjort en ny tolkning av inskriften: "Sven gjorde dessa stenar ... (hä)mta sten (el. stenar) på(?) ... , som han förde till Sigtuna."*** Av denna tolkning framgår att det inte var den avlidna makan som Sven förde till Sigtuna utan stenarna som ingick i gravmonumentet. Eftersom den rödaktiga sandstenen inte förekommer naturligt i Sigtunas närhet är tolkningen logisk och "på" skulle i det här fallet kunna syfta på någon av de öar i Björkfjärden i Mälaren eller utanför Norrtälje där denna bergart förekommer naturligt (se fig. 9).

* T.ex. Ersgård, L 2006:70, Gräslund, A-S 2013:134.

** Senast Tesch, S 2014: not 25, 2015:205f. Se även Redelius, G 2006:40.

*** Källström, M 2015:32.

Det gäller även U 382 och 396 från S:t Pers kyrka och U 387 från S:t Olofs kyrka. Med tanke på stenkyrkornas tidiga datering kan flera av stenarna vara samtida med de äldsta stenkyrkorna. Det gäller inte minst de som påträffats i S:t Pers kyrka.

Exempel på möjliga tidigkristna gravmonument av sandsten på landsbygden är runstenarna U541 och U 599 vid kyrkorna i grannsocknarna Husby-Lyhundra och Malsta. De är tillhuggna så att de påminner om eskilstunakistornas gavelhällar och är försedda med inskriften "Här vilar

...”. Texten på en sten vid Össeby ödekyrka lyder ”Här ligger Huskarl”. Även den fragmentariska sandstenshällen i Kungs-Husby kyrka och de reliefhuggna sandstensrunstenarna i Löts kyrka kan ha utgjort delar av sammansatta gravmonument.⁷³

När det gäller den inledande frågan *när* man i Mälardalen började uppföra träkyrkor och anlägga kyrkogårdar, är avsaknaden av säkra belägg ett problem. Som den här genomgången visar kan vi endast diskutera denna fråga med utgångspunkt från de förmodade indirekta belägg som framkommit, som t.ex. gravar som är äldre än de romanska stenkyrkorna eller de runristade sandstenshällar som förekommer i tidiga kyrkomiljöer.

Det är ändå mycket som talar för att åtminstone två tidiga träkyrkor kan beläggas i Sigtuna under början av 1060-talet. I andra centralorter som (Gamla) Uppsala och Västerås är det möjligt att träkyrkor har uppförts under slutet av 1000-talet. När det gäller Mälardalen i övrigt kan tidigmedeltida kyrkogårdar med tillhörande träkyrkor även diskuteras i anslutning till storgårdsmiljöer som t.ex. Husbyborg och Flasta.⁷⁴

Det förhållandet att bruket av gravgårdar på landsbygden upphör under början 1100-talet måste rimligtvis tolkas så att man övergick till att begrava på kyrkogårdar, nyanlagda eller befintliga. Kanske har i vissa fall gravgårdar omvandlats till kyrkogårdar. Det faktum att runstenstraditionen upphör under 1120-talets lopp kan vara ett tecken på att kyrkans inflytande och organisationsgrad ökat. I tid sammanfaller detta med inrättandet av ett biskopssäte i (Gamla) Uppsala år 1123. Något senare påbörjades i (Gamla) Uppsala uppförandet av en, i jämförelse med Sigtunakyrkorna, mycket stor romansk stenkyrka. Av denna återstår idag endast koret och centraltornet. Bruket av ättebackar fortsatte däremot fram till det att de romanska stenkyrkorna uppfördes, vilket kan tolkas som att den ideologiska klyftan mellan de kristna som begravde sina döda på ättebackarna och de som begravde sin döda på gravgårdar och senare på kyrkogårdar ökat. Förutom tidiga erner i Sigtuna, (Gamla) Uppsala och andra centrala platser verkar de romanska stenkyrkorna på landsbygden inte ha börjat uppföras förrän under 1160-talet och senare.⁷⁵

När det gäller bilden av den begravningspraxis som tillämpades un-

73 Se Bonnier, A C 1992:52ff., Ersgård, L 2006:92, Hagenfeldt, S E & Palm, R 1996:39ff., 69, Ljung, C 2010a:120f., 2016.

74 Redelius, G 2006:36f., Hartzell, L 2008:51.

75 Enligt Anne Catherine Bonnier 2004:31ff. har stenkyrkorna i Uppland i huvudsak uppförts under tre perioder: under 1100-talet och 1200-talets första hälft, decennierna runt sekelskiftet 1300 och under 1400-talet främst dess senare del. De få uppländska romanska stenkyrkor som dendrodaterats (virket i takstolarna) har gett följande dateringar: Boglösa (efter 1165), Funbo (efter 1182) och Markim (efter 1213). För Södermanlands del se Kempff 2003:27ff. Se även Kyhlberg denna volym.

der skiftet i Mälardalen är den både varierad och motsägelsefull. Mot slutet av 1000-talet har man t.ex. vid sidan av bruket av ättebackar och gravgårdar, även begravt sina döda på kyrkogårdar i anslutning till både sten- och träkyrkor – och det inom ett förhållandevis begränsat område i den centrala delen av Mälardalen där dessutom kremationsgravskicket ännu i viss mån praktiserades. Orsakerna bakom den komplexa bilden av Mälardalens kristnande som det arkeologiska materialet förmedlar diskuteras närmare i de följande kapitlen.

Sigtunastiftet och kristnandeprocessen

Kristna influenser före biskopssätet

Enligt Adam av Bremens krönika var Sigtuna vid tidpunkten för Adalvars ankomst omkring år 1060 inte något kristet samhälle. Kristnandet var i stället en följd av Adalvars gärning ”... och på kort tid omvände han alla invånare i Sigtuna och dess omnejd till kristendomen.”⁷⁶ Adams utsago står dock i stark kontrast till det arkeologiska materialet som visar att Sigtuna redan i samband med grundläggningen omkring år 980 var en kristen miljö. Även på landsbygden verkar en övervägande del av befolkningen redan under början av 1000-talet ha uppfattat sig som kristna. Man måste dock ha i åtanke att krönikans huvudsyfte var att glorifiera ärkestiftet Hamburg-Bremens missionsarbete i en tid då dess missionsroll var starkt ifrågasatt och även utsatt för konkurrens.⁷⁷ Kanske var det just konkurrensen som gjorde att Adam gav sken av att sigtunaborna inte var kristna eftersom de kan ha döpts av missionärer som sänts från andra stift. Det är heller inte orimligt att tänka sig att en del döpts i främmande land. Det har allmänt antagits att Mälardalen under vikingatidens slutskede nåtts av kyrkliga impulser från många olika håll, framförallt från England.⁷⁸ Den mest kände och mytomspunna engelske missionären är Sigfrid. Även hovbiskopen Osmund kan räknas in bland de engelsmän som figurerade här. Flera namngivna engelska missionärer – Eskil, David och Botvid – tillhör dock den senare delen av 1000-talet och början av 1100-talet då man verkade parallellt med Hamburg-Bremenstiftet.

Att kristnandet i Mälardalen före biskopssätets inrättande påverkats av influenser från såväl västkyrkans som östkyrkans område framgår av

⁷⁶ Adam av Bremen (1984):228.

⁷⁷ Janson, H 2004:225f.

⁷⁸ Se. t.ex. Floderus, E 1941: 23ff., Janson, H 2004:225.

det arkeologiska materialet.⁷⁹ Exempel på ett västligt inflytande är det träkol som förekommer relativt frekvent i gravarna på gravgårdarna i Sigtuna under sent 900-tal och tidigt 1000-tal. Träkol i tidigkristna gravar är dock inte något exklusivt för Sigtuna utan förekommer även i gravar på såväl gravgårdar som ättebackar på landsbygden.⁸⁰ Denna sed anses vara rester av en kristen ritual med rötter i såväl anglosaxiska som frankiska begravningstraditioner.⁸¹ Ritualen har haft en symbolisk betydelse bl. a. för själens rening och ett evigt liv.⁸² Det flitiga bruket av träkol i gravarna i 900- och 1000-talets Lund kan tyda på att denna sed nått Mälardalen via Danmark.⁸³ Det har tidigare diskuterats om Sigtunas uppkomst rent av skett under påverkan av den danska kungamakten.⁸⁴ Förekomsten av en möjlig dansk hovverkstad i nära anslutning till kungsgården under stadens äldsta skede förstärker den bilden.⁸⁵ Kristusfiguren från Sigtuna, som pryder bokens omslag och som starkt påminner om den som finns på Jellingstenen kan vara en indikation på att denna påverkan även omfattat den kristna tron (fig. 11).⁸⁶ Även den omfattande och engelskinspirerade myntningen i Sigtuna under perioden 995–1030, med kungen på åtsidan och det kristna korset på framsidan, talar för nära kontakter med England.⁸⁷ Förutom England kan Sigtuna ha nåtts av en missionsinsats som utgått från ärkebiskopen i Köln, som under 900-talet slut hade det avgörande inflytandet på den nordiska kyrkan.⁸⁸ Det som talar för detta är de sepulkralstenar som påträffats i Sigtuna och som antagits komma från antika byggnadslämningar i Köln (fig. 3).⁸⁹

När det gäller influenser från östkyrkans område har arkeologen Ingmar Jansson framhållit likheterna mellan de tidigkristna begravningstraditionerna i Mälardalen och i KievRus', där samma blandning av förkristen och kristen begravningspraxis förekommer. I synnerhet gäller likheterna ättebackarna där de kristna gravarna ligger tillsammans med äldre och samtida hedniska gravar. I KievRus' fortgick denna praxis under ett par år-

79 Se även Hed Jakobsson & Runer denna volym.

80 Kjellström A, 2005:IV/14f.

81 Andersson, G 2005:116f.

82 Kieffer-Olsen, J 1993:166, Cinthio, M 1993:49f.

83 Cinthio, M 2002:49ff.

84 Hyenstrand, Å 1989:15f., Duczko, W 1995:648, Tesch, S 2007:100, 2015b:23f., 2016.

85 Söderberg, A. 2011:17, Tesch, S 2015b:22ff.

86 Floderus, E 1941:35 se även figur:31.

87 Malmer, B 1996.

88 Ärkebiskopen i Köln hade sedan länge hävdad överhöghet visavi Hamburg-Bremenstiftet. Janson, H 2004:220ff.

89 Tesch, S 2007b.

Fig. 11. Sigtuna. Den triumferande Kristus. Halvfärdig gjutform av sandsten påträffad vid grävning för badhus i kv. Humlegården år 1926 (Sf 1311m). Endast kaviteten för ansiktet och en del av klädedräkten under ansiktet är genomförd. I övrigt har motivet endast ristats i underlaget. Gjutformens storlek: 5,0x6,0x2,2 cm. (Foto: Anders Söderberg, Sigtuna Museum). (Fotot har bearbetats av författaren genom tillägg av ett positivt avtryck av ansiktet. Jfr. omslagsbilden).

Kristusmotivet som sådant, med armarna utsträckta i form av ett kors men inte korsfäst, och dess stora likheter med Jellingstenens Kristusfigur tyder på att gjutformen ska dateras till årtiondena runt år 1000. I båda fallen är Kristus som det verkar iförd en ringbrynja (de lodräta parallella strecken på armarna) och kanske även en ringbrynjuhuv. Över ringbrynjan har båda en armlös harneskliknande kolt, kanske av läder eller av textil i många lager, med fastnitade lamellplåtar överlappande varandra.

Motivet överensstämmer väl med den sena vikingatidens krigarideal. För nordborna var den triumferande Kristus i en krigares gestalt en bild som var lätt att förstå. Genom att besegra döden var han dessutom starkare än alla andra gudar, vilket måste ha varit av avgörande betydelse för skiftet.

hundraden efter det officiella kristnandet år 988. En annan likhet är att de tidigkristna gravarna i KievRus' verkar ha invigts separat, vilket även kan ha varit fallet i Mälardalen.⁹⁰ I Sigtunas kulturlager har det påträffats en stor mängd föremål från KievRus' och Bysans, mer än på någon annan enskild plats i Skandinavien. En del av dessa är av liturgisk karaktär, bl. a. en dörr till ett östkyrkligt resealtare av brons (fig. 5).⁹¹ Att det förekommit intensiva kontakter mellan Mälardalen och östkyrkans område framgår också av ett betydande antal runstenar som rests till minne av vikingar som återvänt från eller dött under tjänstgöring i den ryske furstens eller den bysantinske kejsarens livvakt.⁹² I detta sammanhang kan naturligtvis även de dynastiska förbindelserna mellan de skandinaviska kungaätterna och de rusiska och obodritiska fursteätterna ha spelat en stor roll.⁹³

90 Jansson, I 2005:55ff., 66 ff., Androshchuk, F 2013:187 ff.

91 T.ex. "biskopskammar" av elefantelfenben och skärvor av amforor från Svartahavsområdet. De senare förekommer förhållandevis allmänt i Sigtunas kulturlager. De finns även i Lund, men där i betydligt mindre omfattning. Vidare se Roslund, M 1997. Ett rimligt antagande är att amfororna fungerat som emballage för import av olja och vin för att tillgodose behovet i samband med invigningar och smörjelser respektive nattvarvsfirandet.

92 Se Androshchuk, F 2013:185f. om de skandinaviska legosoldaterna som "Defenders of Christ".

93 Roslund, M 1997, Duczko, W 1998, Tesch, S 2007a. De rosa s.k. volhyniska sländtrissor, som förekommer i stort antal i Sigtuna, kan för de rusiska furstarna ha haft en symbolisk och nätverkskapande betydelse. Se Androshchuk, F 2013:84ff.

Närvarande och frånvarande biskopar

Det var således en brokig kristen miljö med influenser från såväl västkyrkans som östkyrkans område och med kvardröjande förkristna trosföreställningar som Adalvard den yngre hade att förhålla sig till vid sin ankomst till Sigtuna. Frågan är vilket inflytande han och hans efterföljare fick.

För att missionen överhuvudtaget skulle lyckas var närvaron av biskopar avgörande. För de invigningar av kyrkor, kyrkogårdar och altaren som skulle göras, för utbildning och invigning av präster och för uppbyggnaden av en kyrklig administration var deras närvaro dessutom nödvändig. Att Sigtuna under tidig medeltid var en miljö där det fanns kyrkligt skolade personer framgår bland annat av kristna böner som ristats med runor på ben, några styli, ett par vaxtavlor, ett syllabarium av trä och andra fynd som vittnar om en utbredd skriftlighet (fig. 12).⁹⁴ Även mansdominansen på kyrkogårdarna kan delvis vara en följd av att kyrkans män befunnit sig i staden.⁹⁵

Under den förhållandevis korta period som Sigtuna var stiftscentrum kan möjligtvis fyra stiftsbiskopar kopplas till Sigtuna (se faktaruta).⁹⁶ Av

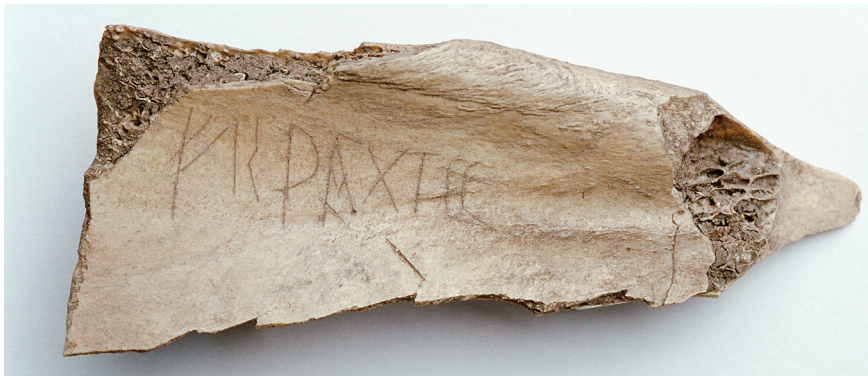

Fig. 12. Sigtuna runben Sl 85, kv. Professorn 1 (1999-2000). Påträffat i lager daterat till perioden ca 1073-1093. Runristaren har troligtvis tänkt återge den kristna fridshälsningen med runor, men ändrat sig innan ordet Fr(iðr) var fullbordat. I stället har runristaren formulerat hälsningen på latin med latinska bokstäver, dvs. Pax tec(um) – Frid vare med dig. Benets längd: 12,3 cm. (Foto: Bengt A Lundberg, RAÄ Kulturmiljöbild f99160029).

⁹⁴ Se Hedenstierna-Jonsson, C 2010, Gustavson, H & Söderberg, A 2014. Syllabarium se fig. 6. Hed Jakobsson & Runer i denna volym.

⁹⁵ Kjellström, A 2005:37.

⁹⁶ I vilken omfattning Osmund, hovbiskop hos kung Emund Olofsson (ca 1051-1060) befunnit sig i Sigtuna är dock oklart. Genom Adam av Bremen vet vi dock att han påverkade kung Emund att avvisa ett tidigare försök från Hamburg-Bremens sida att inrätta ett stift i Svealand.

dessas är det bara, Adalvard den yngre, som vi med säkerhet vet har uppehållit sig där. Den sejouren varade dock bara några få år, under 1060-talets början, innan han ska ha fördrivits.⁹⁷ Av övriga tre biskopar var det en som aldrig kom till Sigtuna (Tadiko från Ramelsloh) och en som troligtvis var biskop i Skara i stället (biskop R) samt ytterligare en som fördevis (Henricus Sigtunaiensis). Det förhållandet att biskop Henrik även knutits till andra orter än Sigtuna talar för att stiftet periodvis saknat ett fast centrum och att stiftets gränser inte varit klart definierade.⁹⁸ Även Si(g)vard (Siwardius), benediktinmunk och den förste kände biskopen i (Gamla) Uppsala, vigd och utsänd av ärkebiskop Adalbero från Hamburg-Bremen år 1123(?), på plats 1126, fördriven år 1130(?) ”för hedningarnas fräckhets skull”, men omnämnd som biskop i (Gamla) Uppsala år 1141, verkar ha varit knuten till olika platser.⁹⁹ Gunnar Redelius menar att det inte funnits något givet biskopssäte i Mälardistriktet före ärkesätets inrättande år 1164 och att man därför kan förmoda att biskop Si(g)vard även kan ha varit verksam i Sigtuna på 1120-talet.¹⁰⁰ Ett annat namn som dyker upp i det här sammanhanget är Severinus, möjligtvis identisk med Si(g)vard, inkallad från England år 1124 och biskop i (Gamla) Uppsala år 1126. Dessutom omnämns en biskop Nicolaus(?), son till en västgötsk jarl och vigd till biskop i Bremen år 1129, som kan ha haft sitt säte i Sigtuna eller i (Gamla) Uppsala.¹⁰¹

Den kyrkoorganisatoriska instabilitet som det skriftliga källmaterialet antyder gör att den länge omdiskuterade frågan när biskopsstolen i Sigtuna flyttades till (Gamla) Uppsala blir mindre viktig. Kanske har biskopssätena på båda orterna periodvis växlat eller fungerat parallellt. Så småningom har den komplicerade makt- och kyrkopolitiska utvecklingen; den inrikes oron mellan Sverkers- och Eriksätten och striden mellan påvemakten och kejsarmakten, lett till att biskopssätet i (Gamla) Uppsala, så småningom permanentats.¹⁰²

97 Hallencreutz, C F 2001:91ff., Nilsson, B 1996:79.

98 Adam av Bremen (1984):232 skriver att stiftet inte hade några fasta gränser utan när stiftet accepterats av kung och folk så reser biskoparna runt för att vinna så många de kan för kristendomens sak och för att vägleda dem så länge de lever. Se även Brodd i denna volym.

99 Helander, S 2001:55ff., Hedberg, B 2007:48.

100 Redelius, G 2006:56.

101 Hedberg, B 2007:48.

102 Nilsson, B 1998:92.

FAKTARUTA

Adalvard den yngre (omkr. 1060–1064) utnämnd av ärkebiskop Adalbert till biskop i Sigtuna efter inbjudan av Stenkil Ragnvaldsson (kung 1060–1066). Adalvard ska enligt Adam av Bremen ha mottagits väl, men så småningom fördrivits av ”det vilda folket” eftersom de inte ville ha honom som överhuvud. Efter att Adalvard d. ä. i Skara avlidit år 1064 lade han beslag på dennes stift. En uppbragt ärkebiskop Adalbert återkallade biskop Adalvard till Bremen. Adalvard kallade sig biskop av Sigtuna ännu år 1069.¹⁰³

Tadiko från Ramelsloh, efter Adalwards död insatt som hans efterträdare, men det sägs att han ”av kärlek till buken hellre ville svälta hemma än vara apostel utomlands”.¹⁰⁴

Biskop R... I ett brev daterat den 9 oktober 1080 adresserat till svenskarnas ärofulle kung I(nge) ber påven Gregorius VII att kungen ska sända en biskop eller en väl förfaren prästman till Rom för att denne ska informera påven om kyrkans ställning i Sverige och få påvliga direktiv för en fortsatt organisering av kyrkan. I ett annat brev ställt till ”västgötarnas kungar” [Inge och Hallsten] uttrycker påven sin glädje över biskop R:s besök och förtydning över att få höra om svearnas omvändelse.¹⁰⁵ Vanligtvis brukar biskop R förknippas med den biskop Radulvard som finns upptagen i Skara stifts biskopslängd. Missionshistorikern Carl Fredrik Hallencreutz har emellertid mycket försiktigt föreslagit att biskop R också kan ha varit kung Inges biskop i Sigtuna.¹⁰⁶ Enligt Britt Hedberg kan Radulvard ha varit hovbiskop hos kung Inge d. ä. och möjligen även hos kung Halstan.¹⁰⁷

Henricus Sigtunaiensis, troligtvis invigd till sitt ämbete av den första ärkebiskopen i Lund. Enligt Roskildekrönikan var Henrik biskop i Västerås.¹⁰⁸ I Botvidslegenden berättas att biskoparna »Henrik i Uppsala» (möjligtvis identisk med vår Henrik) och »Gerder» i Strängnäs år 1129 invigt den träkyrka i Salem till vilken den helige Botvids kvarlevor hade förts.¹⁰⁹ På grund av sin danskvänliga inställning fördrevs biskop Henrik från Sverige av påven Paschalis II.¹¹⁰ Enligt *Necrologium Lundense* stupade biskop Henrik tillsammans med Magnus Nielsen och flera danska biskopar vid byn Hamar i Skåne år 1134.¹¹¹ Slaget vid Fotevik var en del av ett danskt inbördeskrig med den sittande kungen Niels och dennes son Magnus på den ena sidan och Erik Emune, son till den tidigare kungen Erik Ejegod, och ärkebiskop Ascer i Lund på den andra.¹¹²

Av genomgången framgår att biskopsstolarna fram till ärkesätets inrättande i (Gamla) Uppsala år 1164, i Sigtuna och även i (Gamla) Uppsala, mestadels varit obesatta. Går det trots detta, under den period som biskopssätet var förlagt till Sigtuna att urskilja några kyrkliga strategier?

Jag har tidigare i denna artikel argumenterat för att det under 1060-talet har funnits minst två kyrkogårdar med tillhörande träkyrkor i Sigtuna. Uppförandet av dessa troliga träkyrkor kan i så fall ha varit en följd av

103 Adam av Bremen (1984):200, 228, Hedberg, B 2007:46.

104 Adam av Bremen (1984):229, Hedberg, B 2007:47.

105 SDHK 169 och 170.

106 Hallencreutz, C F 2001:100 f., 106, Hedberg, B 2007:50. Även om det bara är några få år mellan Adam av Bremens Gesta och påven Gregorius den VII:s brev känns det som en tidsmässig avgrund mellan såväl deras beskrivning av den kyrkopolitiska situationen som språkbruket.

107 Hedberg, B 2007:50.

108 Hedberg, B 2007:47.

109 Botvid, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/18006>, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Brilioth, Y).

110 Hedberg, B 2007:47.

111 Hallencreutz, C F 2001:101 f.

112 Rosborn, S 2012.

biskop Adalvarvs vistelse i Sigtuna.¹¹³ En av dessa kan ha varit den gudstjänstlokal i vilken biskop Adalvard höll den inkomstbringande mässa som omtalas av Adam av Bremen.¹¹⁴ Avsaknaden av belägg för tidiga träkyrkor på landsbygden under samma tid tyder emellertid på att Adalvarvs inflytande i hög grad inskränkt sig till Sigtuna.

Uppförandet av de första romanska stenkyrkorna i Sigtuna var ett kraftfullt initiativ, som av flera forskare daterats till kung Inge den äldres regeringstid [ca 1079–efter 1101].¹¹⁵ Mot bakgrund av kung Inges goda kontakter med påvemakten har det också föreslagits att det var kungen själv som stod bakom stenkyrkobyggandet i Sigtuna och att han var ”arkitekt” till utformningen av det, som det verkar, mycket medvetet utformade sakrala stadsrummet (fig. 2).¹¹⁶ Denna storslagna plan kan i så fall ha gjorts i samarbete med biskop R, som uppenbarligen var en person som varit ute och sett sig om i världen (se faktaruta). I vilket fall som helst kan den inte ha gjorts utan kyrkans medverkan.

Jag har tidigare även förslagit att biskopskyrkans krypta med dess två processionstrappor varit ämnad som gravplats för kung Inge (fig. 2 och 8). Eftersom kryptkyrkor vanligtvis förknippas med helgonkult, som grav- och minneskyrkor för biskopar och kungliga martyrer, bör kyrkan ha intagit en central plats i det sakrala stadsrummet.¹¹⁷ Kryptan kan även ha fungerat som baptisterium.¹¹⁸ Oavsett vilken funktion kryptan haft innebär den en tydlig markering från kyrkans byggherre att göra Sigtuna till en vallfartsort (fig. 13 a och b).¹¹⁹ Senare, under biskops Henriks tid, avstannade kyrkobyggena i Sigtuna. Endast kyrkornas östpartier med koren hann färdigställas, vilket ändå gjorde att mässan provisoriskt kunde firas vid högaltaret.¹²⁰

113 Tesch, S 2014:110ff.

114 Adam av Bremen (1984):253.

115 T.ex. S:t Per – Redelius, G 1975:107, 2006:40. S:t Olof – Tesch, S 2006a, Redelius, G 2006. (Biskops)-kyrkan i museets trädgård – Tesch, S 2001a, Söderberg, A 2013., Runer, J 2014, Kyrkan i kv. Humlegården/Prästgatan/kv. S:t Nicolaus – Ljung, C & Wikström, A 2008:75ff. Se även Ljung, C 2010b:72 f., Redelius, G 2010:144.

116 Tesch, S 2001:30ff., 2006a:211, 2007a, Redelius, G 2006:40 ff., 2010:144.

117 Cinthio, E 1964:sp 479, Tesch, S 2000, 2001a. Kyrkan revs mot slutet av 1200-talet och den är aldrig omnämnd i något skriftligt källmaterial. Den stratigrafiska analys som Anders Söderberg nyligen gjort visar att kyrkan uppförts ca 1085 och att den kan ha rivits så tidigt som ca 1240. Se Söderberg, A 2013:fig. 4 och Tab. I.

118 En förmodad dopbrunn har undersökts söder om stenkyrkans kor. Se Tesch, S 2001a:17. Tre fragment av en högkvalitativ dopfunt av sandsten från 1100-talets början har påträffats i anslutning till kyrkan. Se Karlsson, L 1989, 1997, Tesch, S 2001a:17. Även S:t Olof och S:t Per kan ha varit dopkyrkor. Se Tesch, S 2006a:213 respektive Redelius G 2006:43 ff. Under tidig medeltid var det endast domkyrkor och vissa huvudkyrkor som hade doprätt, vilket säger en del om sigtunakyrkornas status.

119 Tesch, S 2006b:6f.

120 I varje fall gäller detta S:t Per och S:t Olof där även centraltornet ingick i den första byggnadsetappen. I de fall där stenkyrkan föregåtts av en äldre träkyrka kan den senare ha

Det omfattande stenkyrkobyggandet i Sigtuna fick under 1100-talets första hälft, förutom kyrkorna i (Gamla) Uppsala, i Enköping (Vårfrukyrkan), i Flasta (Skoklosters sn) och något senare de tre östtornskyrkorna i Skånåla, Husby-Ärtinghundra och Norrsunda, inte något genomslag på landsbygden. Som tidigare framförts i denna artikel har det dock antagits att det var under denna period som träkyrkor mer allmänt började uppföras i de centrala delarna av Mälardalen.

Sigtuna – ett kringskuret biskopssäte

Med utgångspunkt från den kunskap vi idag har om kyrkobyggande och begravnings seder i Mälardalen förefaller det som ärkestiftet Hamburg-Bremens inflytande i hög grad varit koncentrerat till Sigtuna, och endast i begränsad omfattning nått ut på landsbygden.¹²¹ I stället präglades Mälardalens kristnande av individuella ställningstaganden och influenser som kom från många olika håll – kanske till och med utan att passera Sigtuna.

Vad är då förklaringen till ärkestiftets/Sigtunastiftets svaga ställning?¹²² Frånvarande biskopar är naturligtvis en förklaring, vilket kan ha berott på Hamburg-Bremens ställningstagande i konflikten mellan påvemakten och den tysk-romerska kejsaren där man ställt sig på den världsliga maktens sida. En annan förklaring kan vara konkurrensen från andra missionsstift. Ytterligare en faktor kan ha varit kungamakts periodvis svaga ställning i Mälardalen. Flera forskare har framhållit sambandet mellan en stark kungamakt och ett snabbt kristnande och en svag kungamakt och ett långsamt kristnande.¹²³ Även om kungamakten initialt, i och med Sigtunas grundläggning, hade en stark ställning i Mälardalen verkar denna periodvis under 1000-talet och även under en stor del av 1100-talet ha varit svag.¹²⁴ Kungar som Olof Skötkonung, Inge d. ä. och Knut Eriksson var tidvis fördrivna från Mälardalen. De instabila maktförhållandena

fungerat som kyrkans långhus. Under 1200-talet fullbordades några av stenkyrkorna hjälpligt för att fungera som församlingskyrkor medan andra revs. Se Tesch, S 2006.

121 Enligt historikern Henrik Janson var det i själva verket bara under ett par decennier, under mitten av 1000-talet då bl.a. biskopssätet i Sigtuna inrättades, som ärkestiftet Hamburg-Bremen verkar ha haft något avgörande inflyttande på kristnandeprocessen i Skandinavien. Janson, H 2004:226. Se även Hallencreutz, C F 1996:253f., 2001:99ff.

122 Se även Sigurdsson, J V 2003.

123 Se t.ex. Sigurdsson, J V 2003, Nordeide, S W 2010.

124 Grundläggningen och den snabba utbyggnaden av stadsområdet i Sigtuna efter en från början given plan var en tydlig maktmanifestation. Utbyggnaden var betydligt snabbare än i de kungligt anlagda norska städerna Trondheim och Oslo. I motsats till bebyggelseutvecklingen i de norska städerna blev emellertid stadsrådets utbredning i Sigtuna inte så mycket större än det var från början och redan under 1100-talets lopp började det krympa. Se Tesch, S 2008, 2016.

Fig. 13a. Sigtuna. Gjutformar av kalksten för framställning av hängsmycken med avbildning av kyrkobyggnader(?), en kupolförsedd på den ena sidan (Sf 976a) och tre med spetsigt tak på den andra sidan (Sf 973). Gjutformarnas storlek: 5,7x3,3x2,2 resp. 6,7x2,2x1,7 cm. Fynd från vattenledningsgrävningen 1925 i Stora gatan/Lilla Torget. (Foto: Gabriel Hildebrand, Riksantikvarieämbetet).

Fig. 13b. Sigtuna, kv. Trädgårdsmästaren (1988-90). Hängsmycke med ett liknande motiv som fig. 13a. Storlek: 2,2 cm diam. Hängsmyckena kan ha fungerat som pilgrimsmärken för de som vallfärdade till Sigtuna. (Foto: Gabriel Hildebrand, Riksantikvarieämbetet).

Fig. 14. Påvebulla av bly påträffad i början av 1940-talet i den västra delen av Sigtuna. Åtsidan visar två huvuden på var sin sida om ett kors. Ovanför dessa står SPE respektive SPA, som är förkortningar för Sanctus Petrus och Sanctus Paulus. Detta motiv förekommer på de flesta bullor. På baksidan står ALEXANDER PP III = Alexander Papa III. Påven Alexander den III valdes år 1159 och dog år 1181. Alexander var motpåve till Viktor IV. Cisterciensmunken Stefan vigdes år 1164 av Alexander III till ärkebiskop för den svenska kyrkoprovinnsen. Vigningen ägde rum i katedralen i den nordfranska staden Sens.

fick till följd att kyrkan saknade stöd och resurser för att genomdriva ett kristnande efter kyrkans regelverk och för att bygga upp en stadigvarande stiftsorganisation.

Den instabila samhällssituationen var i sin tur ett resultat av de konflikter som fanns i samhället – mellan olika kristna grupperingar med olika inställningar till den framväxande kungamaktens och kyrkans anspråk på överhöghet. En grupp med rötter i den vikingatida aristokratin som var emot förändringar och som försvarade odalsamhället och en annan grupp, ett växande skikt av jordägare strax under den översta eliten, som bejakade de förändringar som följde i kyrkans fotspår och som i dessa såg möjligheter till socialt avancemang (Se vidare nedan Hybriditet och motstånd).

I ett senare skede har kanske de centralorter som nu började växa fram – Östra Aros (Uppsala), Västra Aros (Västerås), Enköping, Eskilstuna och Strängnäs – som lokala ”ports of faith” varit minst lika viktiga för den kyrkliga etableringen i Mälardalen som Sigtuna.¹²⁵ Förutom i Sigtuna var det i dessa orter som de tidigaste kyrkorna uppfördes.¹²⁶

Det var först under början av 1170-talet efter det att kung Knut Eriksson konsoliderat makten och ärkebiskop Stefan återvänt från sin exil som den danske kungens rådgivare, som det på allvar går att se en av kungamakt och kyrka ledd utveckling (fig. 14).¹²⁷ Ett tydligt tecken på detta är att det är först nu som byggandet av stenkyrkor på landsbygden tog fart i någon större omfattning.¹²⁸ I tid sammanfaller denna utveckling med att den kyrkliga ekonomin säkrades genom tiondets införande – även om också detta gick trögt i Mälardalen.¹²⁹

Hybriditet och motstånd

En långtgående pragmatism

Det förhållandet att de kristna gravplatserna i Mälardalen ligger tätt tyder på att jordägandet, i jämförelse med götalandsskåpet, varit relativt ”egalitært” d.v.s. att jordägandet varit uppdelat på ett större antal gods och

125 Tesch, S 2016. ”Port of faith” se Nordeide, S W 2010.

126 I den s.k. Florenslistan ca 1103/04 omnämns flera platser i Mälardalen som biskopsäten: Sigtuna, Strängnäs, Aros (sannolikt Västerås) och Tuna (sannolikt Eskilstuna) som biskopsäten. Folklandsprostar är kända i Sigtuna, Enköping och Östra Aros (Uppsala) från 1150-talet.

127 Sigurðsson, J V 2003, Se även Hallencreutz, C F 1996:263.

128 Se även Kyhlberg i denna volym.

129 Nilsson, B 1998:101.

gårdar. Avsaknaden av en kyrkoorganisatorisk styrning under framförallt 1000-talet, men också under en stor del av 1100-talet, kan ha inneburit att varje familj/gård i Mälardalen skapade sin egen version av den kristna tron, en blandning av gamla och nya religiösa seder. Med en sådan utgångspunkt är det lätt att förstå de stora variationerna i gravmaterialet och att den kristna mässan kunde firas i andra lokaler än i regelrätta invigda kyrkobyggnader. Kanske har man vid jordfästningarna i viss mån även fortsatt att tillämpa och/eller omforma de utdragna ceremonier som var en del av den förkristna begravningstraditionens scenografi. Det behöver emellertid inte betyda att det till synes ”långa skiftet” vare sig var senare, mera utdraget eller mindre religiöst än i andra regioner – det var bara annorlunda. Kanske var det till och med mera ”religiöst” eftersom besluten att omfamna den nya seden många gånger fattades av de berörda individerna – av hushållsföreståndarna på varje gård – vilket krävde mer kunskap och en högre grad av religiositet i omvändelseprocessen än om beslutet kommit ovanifrån. I ett ansträngt missionsskede har kyrkan koncentrerat sig på att döpa så många som möjligt men i övrigt tvingats till en långtgående pragmatism.

I avvaktan på dop kunde hedningar genom *primsigning* ändå bli en del av kyrkans gemenskap. Akten utfördes genom handpåläggning (*impositio manuum*) och med ett korstecken på pannan (*obsignatio crucis*) samt ett väl-signat saltkorn (*cum grano salis*) på tungan. Genom primsigningen kunde katekumenen komma in i kyrkan och delta i de heliga sakramenten och på så sätt ges möjlighet att lära känna kyrkans tro och liv.¹³⁰ Det var nog det primära syftet. Akten finns beskriven av Rimbert i samband med Ansgars besök i Hedeby. Av andra skriftliga källor, t.ex. de isländska sagorna, framgår att för nordborna var nog primsigningens främsta dragningskraft att det gav dem möjlighet att idka handel med kristna.

Många människor i Mälardalen döptes därför inte förrän på dödsbädden. Det framgår bl. a. av texten på sju uppländska runstenar där det uppges att den person till vars minne stenen rests dog i vita kläder (*hvitavaðum*), vilket betyder att han var iförd dopkläder när han dog.¹³¹ Runstenarna har en relativt jämn spridning i centrala Uppland. Den vita dopdräkten var en symbol för att den döpte renats och befriats från sina synder och därmed blivit återfödd.¹³²

130 Katekumen = en person som genomgår undervisning i kristendom i avsikt att döpas.

131 U 243, 364, 613, 699, 896, 1036 och U Fv1973;194. Se även Larsson, A 2007:34off., Williams, H 2012.

132 Williams, H 2012:139ff. har alternativt föreslagit att den vita klädnaden använts vid konfirmering av redan döpta på dödsbädden. Eftersom konfirmationen endast kunde

Hybriditet och ”religiös olydnad”

Religiösa sedvänjor och ritualer under kristendomens införande, har vanligtvis karakteriserats som ”synkretism”, ”ackulturation” och ”kultkontinuitet”. Men dessa begrepp är enligt min mening inte tillräckliga för att analysera och fullt ut förklara den religiösa och samhällseliga situationen i Mälardalen. I ett par tidigare artiklar har jag därför i stället valt att använda begreppet *hybriditet* för att analysera och förklara den omvandling som kristendomens introduktion innebar.¹³³

Det teoretiska ramverket *hybriditet* har länge varit ett viktig analytiskt begrepp i modern humanistisk forskning.¹³⁴ Först på senare år har det börjat tillämpas i relation till ett äldre historiskt/arkeologiskt sammanhang. Hybriditet innebär en kombination av element från olika sfärer till en ny helhet. Hybriditet gav utrymme för individuella ställningstaganden och skapande av en ny identitet som innehöll element från både den gamla och den nya seden som var influerad av båda, men inte identisk med någon.¹³⁵ På så sätt innebär begreppet hybriditet en utmaning mot essentialismen och idén om fasta, permanenta och ogenomträngliga gränser mellan kulturer, folk, religiösa trossystem som till exempel mellan hedendom och kristendom.

Begravningar ska enligt kyrkans norm ske på en invigd kyrkogård i anslutning till en kyrka. Även om man på gravgårdarna i Sigtuna inte fullt ut följde denna norm så handlar det om ett förhållandevis uniformt gravskick. När det gäller de tidigkristna gravplatserna på landsbygden fanns två skilda begravningspraktiker – en som låg relativt nära den i Sigtuna (gravgårdarna) och en som låg betydligt längre från kyrkans norm (ättebackarna). I många fall, i synnerhet på ättebackarna, kan dessa gravar inte självklart etiketteras som kristna eller icke-kristna eftersom de snarare förefaller uttrycka en religiös identitet som kan beskrivas som en hybrid mellan kristen och förkristen sed. På ättebackarna förekom dessutom kremationsbegravningar av hednisk karaktär parallellt med jordbegravningar under hela 1000-talet. Om dessa kremationsgravar ska betecknas som hedniska eller kristna eller både och är en öppen fråga.¹³⁶

Den tidigkristna begravningspraktiken var å andra sidan bara en för-

utföras av biskopar var det en mer exklusiv akt än dopet, d.v.s. något som var mer värt att skryta med.

133 Tesch, S 2014:122, 2015a:192f.

134 Bhaba, H 1994.

135 Gosden, C 2006:30.

136 Arvidsson, S 2007. Se även Ljungstedt, J 2015:42, Zachrisson, T 2013:188, Janson, H 2010:27.

ändring av många som den nya tron förde med sig. Kristnandeprocessen innebar även införandet av en helt ny världsbild och en ny livsuppfattning med nya ritualer och nya sociala normer. Kanske vi idag ändå övervärderar hur omtumlande skiftet var för den enskilda människan. Religions- och kyrkohistorikern Per Beskow har jämfört kristnandet med vårt inträde i EU, kanske var det av samma dignitet, men å andra sidan inte större än så.¹³⁷ Det förhållandet att kristianiseringen pågick under en lång tid innebar kanske att förändringarna inte upplevdes lika drastiskt, men likväl verkar det ha funnits ett motstånd, inte mot kristendomen som trosbekännelse utan mot dess politiska, ekonomiska och sociala konsekvenser. Mötet mellan en inkluderande kultur och religiös sed å ena sidan och en dogmatisk världsreligion å den andra provocerade motstånd på många plan, från civil/religiös olydnad till öppna konflikter.¹³⁸

En kolonial situation

Begreppet *hybriditet* har i forskningen även använts när det gäller minoritetsgruppers identitet – som ett uttryck för kulturellt motstånd i en kolonial situation. Genom hybrida kulturer, utmanade de koloniserade folken uppfattningen att de var tvungna att välja mellan sin inhemska tradition och de alternativ som kolonialmakterna erbjöd. Istället var en hybrid kultur ett attraktivt alternativ eftersom den i sig förenade det bästa av två världar. De koloniserade folken kunde själva välja vilka delar av den koloniala kulturen de ville ta till sig. Detta påverkade maktbalansen mellan de koloniserade och kolonialmakten. Det var långtifrån alltid som kolonialmakten visade sig vara den starkaste parten.¹³⁹ Det är just detta förhållande som analysen av det arkeologiska materialet visar – att kristnandeprocessen i Mälardalen långt ifrån var en ensidig affär påtvingad av kyrkan eller överheten utan en utdragen process i vilken gamla och nya traditioner möttes och smälte samman. Det är i det perspektivet som man skulle kunna tala om Mälardalens kristnande som ”det långa skiftet”, det vill säga den långa period som det tog för kyrkan att få fullt genomslag för sina normer.

En central fråga är hurvida den hybriditet som präglade Mälardalens kristnande kan tolkas på samma sätt som koloniserade folk använde hybriditet som redskap gentemot kolonialmakten?¹⁴⁰ Omvändelsen i sig

137 Understreckare i Svenska Dagbladet den 27 juli 2001.

138 Kristjånsdóttir, S 2015.

139 Bhabha, H 1994, Gosden, C 2006:113.

140 När det gäller att definiera och analysera kristnandet som en kolonial situation präglad

krävde inte någon djupare religiositet eller hängivenhet i relation till den kristna tron. Det var genomförandet av nya lagar, normer och riktlinjer som påverkade människors liv och vardag som kunde vara provocerande.¹⁴¹ Därför finns det skäl att diskutera om hybriditeten var en mer eller mindre medveten strategi för att möta de samhällsförändringar som man såg komma i skiftets spår. Inte minst gällde det de förändringar som var kopplade till jordägande och arvsrätt.

Det motstånd som präglade kristianiseringen av Mälardalen var alltså inte primärt av religiös art och ska därför inte i första hand ses som en kamp mellan hedendom och kristendom i linje med Adam av Bremens beskrivning. Motståndet – ”den religiösa olydnaden” – var i stället riktat mot de maktförhållanden som hotade den bestående ordningen, ättens fortbestånd och odalsamhället och dess relation till förfäderna. Den överregionala kungamakten och kyrkan var i det här fallet den ”koloniala” maktstruktur som lokalsamhället skulle förhålla sig till. Hur man upplevde detta varierande naturligtvis efter social tillhörighet. De motsättningar som fanns i samhället var av politisk, social och ekonomisk art mellan olika kristna grupperingar, mellan de som man något förenklat skulle kunna kalla ”traditionalister” respektive ”nytänkare”, och hur dessa i sin tur förhöll sig till centralmakten, det vill säga den överregionala kungamakten och kyrkan, vilket även påverkade deras förhållande till Sigtuna.¹⁴²

Traditionalister och nytänkare

Denna ideologiska och politiska skiljelinje återspeglas i begravningstraditionerna, det vill säga mellan den grupp kristna som stod bakom det fortsatta bruket av de vikingatida ättebackarna – traditionalisterna – och den grupp som anlade gravgårdar och senare kyrkogårdar – nytänkarna. På ytan kanske det ser ut som de förstnämnda var ”mindre kristna” än de senare, men det fortsatta bruket av ättebackarna bör snarare ses som uttryck för ett mer eller mindre uttalat motstånd mot de krafter som hotade den

av olika grader av motstånd så är detta i dag en aktuell frågeställning bland skandinaviska forskare engagerade i kristnandeprocessen. I en nyligen (2015) framlagd mastersuppsats har arkeologen Amanda Wuopio utgått från den engelske arkeologen Chris Gosdens bok *Archaeology and Colonialism. Cultural Contacts from 5000 BC to the Present* ... för att analysera Mälardalens kristnande med utgångspunkt från gravmaterialet. Den isländska arkeologen Steinunn Kristjánsdóttir har i en artikel *Becoming Christian: A Matter of Everyday Resistance and Negotiation* (2015) applicerat den franska filosofen och idéhistorikern Michel Foucaults teori om maktrelationer och dagligt motstånd när det gäller kristnandeprocessen på Island. De teoretiska ramverken/analytiska redskapen må var olika, men bilden av kristnandeprocessen som en kolonial situation är densamma.

141 Kristjánsdóttir, S 2015.

142 Tesch, S 2014:124f., 2015:205.

bestående samhällsordningen som var uppbyggd kring odalrätten, det vill säga frågan om äganderätten och arvet till den brukade jorden. Hotet utgjordes av den överregionala kungamakten och kyrkan som strävade efter att anpassa jordägandet och arvsrätten till den kanoniska rättens regler, för att jord skulle kunna skattläggas och avyttras/köpas eller doneras till kyrkan.¹⁴³

Ett för kyrkan viktigt steg i kristianiseringen var att förändra släktskapsstrukturen i en riktning som möjliggjorde en tillämpning av kanoniska rättsprinciper när det gällde arv och jordägande. Kyrkan gick därför i bräsch för monogama äktenskap och för att kärnfamiljen sattes i fokus.¹⁴⁴ I den materiella kulturen på landsbygden tog sig detta uttryck i övergången från långhus till en uppdelning av gårdens funktioner på ett flertal mindre hus. På stadsgårdarna i Sigtuna fanns en sådan funktionsuppdelning redan i stadens äldsta skede.¹⁴⁵ På landsbygden skedde denna förändring stegvis under en längre tid.¹⁴⁶ Denna fokusering på kärnfamiljen kom även att påverka begravningspraktiken mot en anonymisering av den döde.

Det var alltså inte kungamakten och inte heller den översta eliten – traditionalisterna – de gamla hövdingarna som var kultledare i det gamla samhället, som verkar ha haft den avgörande rollen för Mälardistriktets kristnande utan den växande gruppen av ”godsägare” som Jarlabanke, Inga i Snåttsta etc – nytänkarna – en nivå under den gamla eliten. Medan traditionalisterna såg kristnandet och den kanoniska rätten, och därmed även Sigtuna, som ett hot mot den bestående samhällsordningen såg nytänkarna här en möjlighet till socialt och ekonomiskt avancemang och den kristna kulturen som en eftersträvansvärd modernitet. Därför var det de senare som anlade gravgårdar på samma sätt som i Sigtuna och som stod bakom de första kyrkobyggena på landsbygden. De anammade även den kanoniska rättens arvsregler, men genom strategiska giften som gav makt och status kunde uppsplittringen av arvet motverkas och nya gods bildas. Därför utgjorde även de tidiga godsbildarna ett hot mot den bestående ordningen som traditionalisterna representerade.¹⁴⁷ Troligtvis är det mot den här bakgrunden som de s.k. hedniska motreaktionerna ska förstås, att det inte rörde sig om motsättningar mellan hedningar och kristna utan mellan två kristna grupperingar – traditionalisterna som hade allt att förlora och nytänkarna som hade allt att vinna på den nya tron. Möjligtvis

143 Tesch, S 2014:121f., 2015:205.

144 Sanmark, A 2004:259 ff.

145 Om denna förändring på Island se Kristjánsdóttir, S 2015:12ff.

146 Exempel på detta från Mälardistriktet se Hed Jakobson, A et al. 2013.

147 Sawyer, B 2000, Tesch, S 2014:122. Om jordägande och arvsrätt se även Sawyer i denna volym.

kan vi i denna motsättning även se roten till de senare inbördeskrigen mellan den överregionala kungamakten och den uppländska stormanna-gruppering som går under beteckningen ”de äkta folkungarna” som bland annat stred för rätten att fritt välja kung och biskop och som därför var motståndare till såväl arvkungadöme som till påvemakt.¹⁴⁸

Epilog – Adalvard och Eginio

Omkring år 1060 ordinerade ärkebiskop Adalbert av Hamburg-Bremen Adalvard d.y. och Eginio till biskopar i Sigtuna i Mälaramrådet respektive Dalby i det danska Skåne. Ut-nämningarna var ett led i Adalberts omfattande strategi för missionen i Norden där Adalvard och Eginio tilldelats nyckelroller. Adalvard levde inte, som framgått, upp till den rollen utan hans mission slutade med att han, efter ha brutit mot de kanoniska reglerna, blev hemkallad av en både upprörd och besviken ärkebiskop.¹⁴⁹ Eginio verkar däremot ha levt upp till sitt kall med råge. I Lund som var stiftsstad i Skåne fanns redan en biskop Henry från Orkneyöarna. Eginio knöts därför till ett nyinrättat biskopssäte i Dalby, en dryg mil öster om Lund, där Sven Estridsen, hade en kungsgård.¹⁵⁰ Vid Henrys död år 1066 intog Eginio biskopssätet i Lund. I Dalby lät han inrätta ett kloster. En mängd kyrkor uppfördes i Skåne under Eginos korta tid som stiftsöverhuvud.¹⁵¹ Eginio dog år 1072 efter att på kungens uppdrag besökt påven i Rom för att bana väg för att ett ärkebiskopssäte skulle inrättas i Lund. Detta inrättades dock först år 1104.¹⁵²

Sven Estridsen, och kanske även biskop Eginio, tillhörde Adam av Bremens sagesmän när ”Gestan” skulle skrivas. I denna beskylls biskop Henry i Lund för att ha levt ett liv i sus och dus. Eginio beskrivs däremot som en beläst renlevnadsman som omvände hedningar med brinnande nit, bl. a. det vilda folkslag som kallades blekingar.¹⁵³ Vi känner igen tongångarna från Adalwards första framgångsrika år i Sigtuna.¹⁵⁴ Eginio var även på resande fot norrut bland annat till Skara där han högg sönder en vittberömd staty av guden Frej.¹⁵⁵ Kanske begav sig Eginio sedan till Sigtuna för att till-

148 Tesch, S 2014:124f.

149 Adam av Bremen 1984:200, 251.

150 Kung 1047–1074.

151 I Skåne fanns det vid denna tid 300 kyrkor enligt Adam av Bremen (1984):208.

152 Cinthio, M 2010:48ff.

153 Adam av Bremen (1984):208.

154 Adam av Bremen (1984):253.

155 Cinthio, M 2010:51.

sammans med Adalvard göra upp en plan för hur hednatemplet i Uppsala skulle förstöras, vilket förhindrades av den sluge kung Stenkil. Efter att ha fogat sig efter kungens argument ska de båda biskoparna i stället ha begett sig till götarnas samhällen där de ägnade sig åt att slå sönder avgudabilder samtidigt som de ska ha vunnit många tusen hedningar för kristendomen.

Frågan är mot vem det planerade, men ej genomförda fälttåget, mot (Gamla) Uppsala var riktat? Förvisso var det en mytisk och symbolladdad plats där det tidigare anlagts storhögar och byggts ceremoniella kungsgårdshallar, med specialiserat hantverk, blot och ting, men var verkligen (Gamla) Uppsala med omnejd vid denna tid en så central och utpräglat hednisk maktmiljö som Adam av Bremens berättelse vill göra gällande? De utgrävningar som gjorts under senare år i (Gamla) Uppsala tyder snarare på att centralplatsens politiska betydelse minskat under 900-talet och in i medeltid.¹⁵⁶ En av Anne-Sofie Gräslund gjord genomgång av runstensmaterialet i Gamla Uppsala-trakten visar att det i detta material inte heller finns något stöd för Adam av Bremens beskrivning av (Gamla) Uppsala som en hednisk bastion vare sig på 1070-talet eller tidigare när Sven Estridsen periodvis vistades i Mälaronrådet.¹⁵⁷

I (Gamla) Uppsala och i Östra Aros (Uppsala) finns två monumentala runstenar av rödaktig sandsten, U 978 och U 943, som är större och äldre än de flesta andra sandstensrunstenar. Enligt Gräslunds typologi kan de dateras till intervallet 1020-1050. Stenarna som är prydda med stora processionskors är ristade av runristaren Erik, en möjlig kungaättling. Av uppgifter från 1600-talet framgår att (Gamla) Uppsala-stenen då låg som altarbord i kyrkan.¹⁵⁸ Stenen har rests på uppdrag av Sigvid Englandsfararen. Idag är runstenen inmurad i kyrkans yttervägg. Östra Aros-stenen påträffades inmurad i ärkebiskopsgården, men står numera uppställd i Universitetsparken.

Arkeologen Torun Zachrisson har, med utgångspunkt från det tidigare diskuterade sambandet – att runstenar av sandsten indikerar tidiga träkyrkor – föreslagit att de två runstenarna kan ha fungerat som tidigkristna gravmonument, som var och en rests på en kyrkogård invid en träkyrka, en i (Gamla) Uppsala och en i Östra Aros (Uppsala). Om Zachrissons hypotes är riktig skulle det vara frågan om två av de äldsta kyrkomiljöerna i Mälaronrådet överhuvudtaget – och som redan fanns på plats när Sven Estridsen, periodvis befann sig i exil hos den svenske kungen Anund Jakob.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Göthberg, H. 2010:30f.

¹⁵⁷ Gräslund, A-S 2013:131.

¹⁵⁸ Zachrisson, T 2013:17 ff. Se även Gräslund, A-S 2013:124.

¹⁵⁹ Zachrisson, T 2013:186 tänker sig att de kristna inslagen i (Gamla) Uppsala inte var en

Motpolerna (Gamla) Uppsala och Sigtuna, som Adam som det verkar överdrev betydelsen av, kanske var ett utslag för att det egentligen inte var det imaginära hednatemplet och bloten utan den som det verkar engelskinfluerade kyrkomiljön, som stack i ögonen på Hamburg-Bremenstiftet.¹⁶⁰ Kanske var det rent av så att det var den konkurrerande missionskyrkan i (Gamla) Uppsala som var huvudmålet för Adalvards och Eginos planerade fälttåg – en parallell till motsättningen mellan det engelska Lund och det tyska Dalby?¹⁶¹

Källor

Botvid, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/18006>, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Brillioth, Yngve).

SDHK Svenskt Diplomatariums Huvudkartotek, Riksarkivet.

<http://www.raa.se/app/uploads/2014/02/Sl-85-Sigtuna-Kv.-Professorn-1.pdf>

Litteratur

- Adam av Bremen [1984]. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översatt av Emanuel Svenberg.
- Alkarp, Magnus & Price, Neill 2005. Tempel av guld eller kyrka av trä? Markradarundersökningar vid Gamla Uppsala kyrka. *Fornvännen* 2005:4.
- Andersson, Gunnar 2005. *Gravspråk som religiös strategi. Valsta och Skälby i Attundaland under vikingatid och tidig medeltid*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar Skrifter nr 61.
- Andersson, Lars 2010. Staden på landet – en gravgård i Täby. *Situne Dei* 2010.
– 2012. Mellan ättebacke och kyrkogård – om ett skelettgravfält från 1000-talet i Täby. *Yngre järnålder i Stockholms län – aktuell forskning*. Rapport från ett seminarium 2012.
- Androshchuk, Fedir 2013. *Vikings in the East. Essays on Contacts along the Road to Byzantium (800–1100)*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Byzantina Upsaliensia.
- Arvidsson, Susanne 2007. *Kristna brandgravar – fanns de? En analys av senvikingatida brandgravar på fyra gravfält i Mälardalen*. Kandidatuppsats i arkeologi, Institutionen för Arkeologi och Antikens kultur, Stockholms universitet.
- Bengtsson, Herman 2014. Kyrkan. Granberg, Gunnar (red.), *Kyrkan i Gamla Uppsala. Från katedral till församlingskyrka*.
- Berger, Åsa 2016. *Kvarteret Munken RAÄ 195, Sigtuna. En ny gravgård från vikingatid/tidig medeltid och en bevattningsanläggning från 1700-talet*. Arkeologisk förundersökning. Rapporter från Arkeologikonsult 2016:2902.
- Berggren, Kerstin 1972. Fors kyrka. En preliminär redogörelsen för den arkeologiska undersökningen. *Sörmlandsbygden* 1972.
- Beskow, Per 2001. Kristnandet av Norden liknade inträdet i EU. *Under strecket, Svenska Dagbladet* den 27 juli 2001.

linjär process, utan böljat fram och tillbaka och där det samtidigt funnits både hedniska och kristna inslag. Se även Janson 2009:79f.

160 Enligt Janson, H 1998:300 fanns det under Adam av Bremens tid inte något hednatempel i (Gamla) Uppsala utan en kyrka, som utgjorde ett religiöst centrum för både runstenbönder och för den svealändskt förankrade kungamakten.

161 Se även Janson, H 1998:294 ff., 2009:79 om konfliktlinjen mellan Gallicana ecclesia och Hamburg-Bremenstiftet.

- Bhabha, Homi K 1994. *The location of culture*.
- Bonnier, Ann Catherine 1987. *Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250–1350*. Upplands fornminnesförenings Tidskrift 51.
 – 1992. Sandstensmonumenten i Kungs-Husby kyrka. Von Ehrenheim, C. G. (red.), *Kungs-Husby i Trögd, Kungsgård, kyrka och socken*. Studier till det medeltida Sverige 6, Stockholm.
 – 1996. Kyrkor, dopfuntar och gravmonument. Nilsson, B. (red.), *Kristnandet i Sverige. Gamla och nya perspektiv*, Projektet Sveriges kristnande 5.
 – 2004. Sockenkyrkorna under medeltiden. Dahlberg, Markus & Franzén, Kristina (red.), *Uppland. Landskapets kyrkor*, Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria Riksantikvarieämbetet.
 – 2008. Medeltidens kyrkor. Sjöström, Ingrid & Sporrang, Ulf (red.), *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*. Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet.
- Bäck, Mathias 2012. På andra sidan Birka. Södra Björköes arkeologiska potential. Hedenstierna-Johnson, Charlotte (red.), *Birka nu. Pågående forskning om världsarvet Birka och Hovgården*. The National Historical Museum, Stockholm. Studies 22.
- Bäck, Mathias & Carlsson, Michél 1994. Kvarteret S:ta Gertrud 3. Stadsgårdar och gravar i Sigtuna ca 970–1100. Uppland, Sigtuna RAÅ 195. Riksantikvarieämbetet UV Stockholm, Rapport 1994:60.
- Carlsson, Michél 1996. *Arkeologisk undersökning. Tors backe – gravar och hus inom Bagare ägor. Uppland. Sollenstuna socken, RAA 278*. Riksantikvarieämbetet UV Stockholm, Rapport 1996:107.
- Cinthio, Erik 1964. Krypta. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformations-tid*.
- Cinthio, Maria 2002. *De första stadsborna: medeltida gravar och människor i Lund*.
 – 2010. Om Egino och hans tid. Larsson, Anita (red.) *Dalby kyrka. Om en plats i historien*.
- Dengso Jessen, Mads 2010. Altars and the Sacred Space: An Investigation into Missionary Use of Portable Altars. Michaels, Axel et al. (red.) *Ritual Dynamics and the Science of Ritual* 5.
- Duczko, Wladyslaw 1995. Kungar, thegnar, tegnebyar, juveler och silverskatter. Om dansk inflytande under sen vikingatid. *Tor* 27.
 – 1998. Byzantine Presence in Viking Age Sweden, Archaeological Finds and their Interpretation. Müller-Wille, Michael (red.), *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–14. Jahrhunderts*, Band II.
- Eriksson, Jan 2006. *Dendrokronologiska undersökningar av medeltida kyrkor inom Linköpings stift*. Länsstyrelsen Östergötland Rapport 2006:16. Linköping.
- Ersgård, Lars 2006. Dödens berg och Guds hus – förfäderskult, kristnande och klostret i Alvastra i den tidiga medeltidens Östergötland. Ersgård, Lars (red.), *I helgonets boning*. Studier från forskningsprojektet ”Det medeltida Alvastra”, Lund Studies in Historical Archaeology, Lunds universitet.
 – 2012 ”Det medeltida Alvastra”. Tankar kring ett avslutat forskningsprojekt. Ersgård, Lars (red.), *Munkar och magnater vid Vättern*. Studier från forskningsprojektet ”Det medeltida Alvastra”. Lund Studies in Historical Archaeology 15. Lunds universitet.
- Floderus, Erik 1941. *Sigtuna. Vår äldsta medeltidsstad*.
- Flodin, Jonas 1995. *Senvikingatida brandgravar i Uppland*. En studie av övergången från kremation till jordande. CD-uppsats, Arkeologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Gosden, Chris 2004. *Archaeology and Colonialism: Cultural Contact from 5000 BC to the present*.
- Gräslund, Ann-Sofie 1987. Runstenar, bygd och gravar. *Tor* 22.
 – 1996. Arkeologin och kristnandet. Nilsson, Bertil (red.), *Kristnandet i Sverige: gamla källor och nya perspektiv*. Publikationer/Projektet Sveriges kristnande, 5.
 – 2010. Religionsskiftet speglat i gravskicket. Ny svensk forskning kring senvikingatida gravar och gravskick. Nilsson, Bertil (red.), *Från hedniskt till kristet. Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Skandinavien c:a 800–1200*. Sällskapet Runica et Mediaevalia, Opuscula 14.
 – 2013. Kristna inslag i Gamla Uppsala och dess närområde. Sundqvist, Olof & Vikstrand, Per (red.), *Gamla Uppsala i ny belysning*. Religionsvetenskapliga studier från Gävle 9.
- Gustavson, Helmer & Söderberg, Anders 2014. Spår av skrivkunnighet och skrivvanor i det tidigmedeltida Sigtuna. *Situne Dei* 2014.

- Gustin, Inger 2007. *Bjälbo stavkyrka*, Bjälbo Norrkyrkogård, RAÄ 17, Bjälbo socken, Mjölby kommun, Östergötlands län. Östergötlands länsmuseum, rapport 2006:91.
- Göthberg, Hans 2010. Gamla Uppsala kyrka under domkyrkortiden. Carlsson, Ronnie et al. (red.) *Uppsala domkyrka*, II. Domkyrkan i Gamla Uppsala. Nuvarande domkyrkans omgivning. Sveriges kyrkor volym 228, Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien.
- Hagenfeldt, Stefan E & Palm, Rune 1996. *Sandstone runestones: The use of sandstone for erected runestones*. Sällskapet Runica et Mediaevalia. Stockholm. Scripta maiora 2.
- Hallencreutz, Carl Fredrik 1991. Kyrkoliv före sockenkyrkan. Andersson, Rune & Ferm, Olle (red.), *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*. En samling uppsatser. Studier till Det medeltida Sverige 5, Riksantikvarieämbetet.
– 1996. Riksidentitet, stiftsidentitet och den vidare europeiska gemenskapen. Nilsson, Bertil (red.), *Kristnandet i Sverige: gamla källor och nya perspektiv*. Publikationer/Projektet Sveriges kristnande 5.
– 2001. Vem var den gåtfulle Sigtunabiskopen? Det stiftshistoriska perspektivet. Tesch, Sten & Edberg, Rune (red.), *Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta*. Sigtuna museers skriftserie 9.
- Hartzell, Lisa 2008. *Gravarna under kyrkan*. En osteoarkeologisk analys av skelett från Husbyborg Tierps sn, Uppland.
– 2010. *Liv och död i det tidigmedeltida Västerås*. En osteologisk analys av skelett från kvarteret Johannes. Statens Historiska Museer. Fou Rapport 8.
- Hed Jakobsson, Anna 2012. Nya gravundersökningar i Valsta. *Situne Dei* 2012.
- Hed Jakobsson, Anna & Runer, Johan & Svensson, Kenneth 2013. *Vägen till dejan och bryten. En berättelse om den vikingatida gården i Hjulsta*. Skrifter från Arkeologikonstult 4.
- Hedberg, Britt 2007. *Uppsala stifts herdaminne. Från missionstid till år 1366*. Serie IV Missionstid, medeltid, reformations tid IV:1. Stadshistoriska kommittén i Uppsala.
- Hedenstierna-Jonson, Charlotte 2010. I en skrivkunnig miljö – om skriftkultur mellan vikingatid och medeltid (950 – 1150 e. Kr.) *Situne Dei* 2010.
- Hedvall, Rikard 2007. Kyrkorna i Klåstad. Perlinge, Anders (red.), *Människors rum och människors möten. Kulturhistoriska skisser*. Berit Wallenbergs Stiftelse 50 år. Vetenskapligt symposium på Nationalmuseum 14 november 2005, Stockholm.
- Helander, Sven 2001. *Den medeltida Uppsalaliturgin. Studier i helgonlängd, tidegård och mässa*. Bibliotheca theologicae practicae. Kyrkovetenskapliga studier 63.
- Herschend, Frans 1994. *The recasting of symbolic value. Three case studies on rune-stones*. OPIA 3. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.
- Holm, Olof 2012. *Självägarområdenas egenart. Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordägande 900–1500*. Historiska institutionen, Stockholms universitet.
- Hyenstrand, Åke 1989. *Sverige 989*. Makt och herravälde I.
- Janson, Henrik 1998. *Templum nobilissimum. Adam av Bremen, Uppsalatemplet och konfliktlinjerna i Europa kring år 1075*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg.
– 2004. Konfliktlinjer i tidig nordeuropeisk kyrkoorganisation. Lund, Niels (red.), *Kristendomen i Danmark før 1050*.
– 2009. Vikingar och kristendom – Några huvudlinjer i och kring den kyrkopolitiska utvecklingen i Norden ca 800–1100. *HistorieForum – Tidskrift för historisk debatt* – nr 2. Historieforum Västra Götaland.
– 2010. What made the pagans pagans? Stepanov, Tsvetelin & Kazakov, Georgi (red.), *Medieval Christianitas: Different Regions, 'Faces', Approaches*. *Mediaevalia Christiania*, 3/2010.
- Jansson, Ingmar 2005. Situationen i Norden för 1000 år sedan. En arkeologs synpunkter på frågan om östkristna inflytanden under missionstiden. Janson, Henrik (red.), *Från Bysans till Norden. Östliga kyrkoinfluenser under vikingatid och tidig medeltid*.
- Johansen, Birgitta 1997. *Ormalur – aspekter av tillvaro och landskap*. Stockholm studies in archaeology, 14.
- Jonsson, Anders 2005. *Sakristian i Västerhaninge kyrka: byggnadsarkeologisk dokumentation samt antikvarisk kontroll*, Stockholms läns museum, Rapport 2005:9.

- Karlsson, Lennart 1987. Fragment ur en tidig Sigtunaverkstad. Tesch, Sten (red.), *AVSTAMP för en ny Sigtunaforskning. 18 forskare om Sigtuna*. Kommittén för Sigtunaforskning, Sigtuna Museer.
- 1997. Dop och dopfunt. Tesch, Sten (red.), *Mariakyrkan i Sigtuna. Dominikankonvent och församlingskyrka 1247–1997*. Sigtuna museers skriftserie 7.
- Kempff Östlind, Margareta 2003. *Södermanland – landskapets kyrkor*. Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Riksantikvarieämbetet.
- Kieffer-Olsen, Jakob 1993. *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark – 8 kirkegårdudgravninger*. Aarhus universitet.
- Kilström, Ingemar 1975. Vårfrukyrkan i Enköping. *Upplands kyrkor* 168.
- Kitzler Åhfeldt, Laila. 2002. *Work and worship. Laser scanner analysis of Viking Age Rune stones*. Thesis and papers in archaeology B:9. Archaeological research laboratory, Stockholm university.
- Kjellström, Anna 2005. *The Urban Farmer. Osteoarchaeological Analysis of Skeletons from Medieval Sigtuna Interpreted in Socioeconomic Perspective*. Theses and Papers in Osteoarchaeology no 2. Stockholm University.
- Kjellström, Anna & et al. 2009. Dietary patterns and social structures in medieval Sigtuna, Sweden, as reflected in stable isotope values in human skeletal remains. *Journal of Archaeological Science* 36.
- Kjellström, Anna & Wikström, Anders 2008. Kyrkogården och det sakrala stadsrummet. Wikström, Anders (red.). *På väg mot Paradiset – arkeologisk undersökning i kvarteret Humlegården 3 i Sigtuna 2006*. Rapport Arkeologisk Undersökning. Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 33.
- Kristjánsdóttir, Steinunn 2015. Becoming Christian: A Matter of Everyday Resistance and Negotiation. *Norwegian Archaeological Review* 2015.
- Källström, Magnus 2015. ”...som förde henne till Sigtuna”: Bland lakuner och textfragment på runstenen U 395 från S:t Pers ruin. *Situne Dei* 2015.
- Larsson, Annika 2007. *Klädd krigare: Skifte i skandinaviskt dräktskick kring år 1000*. Occasional Papers in Archaeology 39, Uppsala universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia.
- Ljung, Cecilia. 2010a. Gravmonumentet på museets tomt: En viktig pusselbit till förståelsen av tidigkristna begravningar i Uppland. *Situne Dei* 2010.
- 2010b. Vreta Klosters tidigkristna gravmonument i ett östgötskt perspektiv. Tagesson, Göran et al. (red.) *Fokus Vreta Kloster, 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster*. The Museum of National Antiquities, Stockholm, Studies 14.
- 2016. *Under runristad håll. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige*. Stockholm Studies in Archaeology 67:1.
- Ljung, Cecilia & Wikström, Anders 2008. Fasbeskrivningar. Wikström, Anders (red.), *På väg mot Paradiset – arkeologisk undersökning i kv. Humlegården 3 i Sigtuna 2006*, Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 33.
- Ljungkvist, John 2015. Gravar i en övergångsperiod. *META. Historiskarkeologisk tidskrift* 2015.
- Lovén, Christian & Gejrot, Claes 2003. Gravar under kyrkmurar. Kirkearkæologisk möte. *Hikuin* 30.
- Malm, Gunilla 1985. Heliga Trefaldighets kyrka i Uppsala. *Uppland*.
- Malmer, Brita 1996. Sigtunamyntningen som källa till Sveriges kristnande. Nilsson, Bertil (red.), *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Publikationer/Projektet Sveriges kristnande, 5.
- Mejsholm, Lotta 2009. *Gränsland. Konstruktion av tidig barndom och begravningsritual vid tiden för kristnandet i Sverige*. Occasional Papers in Archaeology 44. Uppsala universitet.
- Nilsson, Bertil 1989. *De sepulturis. Gravrätten i Corpus Iuris canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*. Bibliotheca Theologiae Practicae. Kyrkovetenskapliga studier 44.
- 1996. Från gravfält till kyrkogård. Förändringar och variation i gravskicket. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Projektet Sveriges kristnande, Publikationer 5.
- 1998. *Sveriges kyrkohistoria*. 1. Missionstid och tidig medeltid.
- 2010. Den tidiga medeltidens likbegängelse och begravningsbruk i Västkyrkan, liturgi och kyrkorätt. Nilsson, Bertil (red.), *Från hedniskt till kristet. Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Skandinavien c:a 800–1200*. Sällskapet Runica et Mediaevalia, Opuscula 14.

- Nordberg, Andreas 1998. *Hedniskt och kristet. Religiösa skillnader i vikingatida skelettgravar i södra Uppland, med särskild tonvikt på gravarnas orientering*. Magisteruppsats (D) i arkeologi, Stockholms universitet vt 1998.
- Nordeide, Sæbjørg Walaker 2010. Urbanism and Christianity in Norway. Sheenan, John & Ó Corráin, Donnchadh (red.). *The Viking Age: Ireland and the West*. Viking Congress, Cork, 18–27 August 2005.
- Näsström, Gustaf 1941. *Forna dagars Sverige 1*. Kulturhistorisk bilderbok om hedenhös och medeltid.
- Olausson, Michael 1993. *Väster Arninge – ett vikingatida skelettgravfält*. Uppland, Täby socken, RAÅ 153, arkeologisk undersökning. Rapport Riksantikvarieämbetet UV 1993:89.
- Redelius, Gunnar 1975. *Sigtunastudier. Historia och byggnadskonst under äldre medeltid*
– 2006. *Sigtuna och Sko, en tid ett rum*.
– 2010. Byggnadskonst och förbedjare i Vreta 1100–1140. Tagesson, Göran et al. (red.) *Fokus Vreta Kloster, 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster*. The Museum of National Antiquities, Stockholm. Studies 14.
- Ros, Jonas 2009. *Stad och gård. Sigtuna under sen vikingatid och tidig medeltid*.
- Rosborn, Sven 2012. *Dansk – skånsk historia under vikingatid – tidig medeltid*.
- Roslund, Mats 1997. Crumbs from the rich man's table. Byzantine finds in Lund and Sigtuna c. 980–1250. Andersson, Hans, Ersgård, Lars & Carelli, Peter (red.), *Visions of the past. Trends and traditions in Swedish medieval archaeology*. Lund studies in medieval archaeology, 19.
- Runer, Johan 2006. *Från hav till land eller Kristus och odalen*. En studie av Sverige under äldre medeltid med utgångspunkt från de romanska kyrkorna. Stockholm Studies in Archaeology 20. Stockholms Universitet.
– 2014. Om den äldsta kristna miljön på Sigtuna museums tomt. *Situne Dei* 2014.
- Runer, Johan & Sillén, Peter 2014. *Liv och död för tusen år sedan*. Ett tidigkristet gravfält i Rissne. Rapport från Arkeologikonsult 2014:11.
- Sanmark, Anna 2004. *Power and Conversion – A Comparative Study of Christianization in Scandinavia*. Occasional Papers in Archaeology 34, Uppsala universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia.
- Sawyer, Birgit 2000. *The Viking-age rune-stones: custom and commemoration in early medieval Scandinavia*.
- Schück, Adolf 1951. Från Viby till Bjälbo. *Fornvännen* 1951.
- Sigurðsson, Jón Viðar 2003. *Kristninga i Norden 750–1200*.
- Sundqvist, Olof 2006. Från vikingatida aristokratiska hallar till medeltida stormannakyrkor. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2006 (52).
- Svärdström, Elisabet 1969. Runblecket från Östra Aros. *Uppland*.
- Söderberg, Anders 2011. Eyvind Skáldaspillir's silver. *Situne Dei* 2011.
– 2013. Om stratigrafi, tomtmönster och hantverk i kvarteret Urmakaren, Sigtuna. *Situne Dei* 2013.
- Tesch, Sten 2000. Det sakrala stadsrummet. Den medeltida kyrkotopografin i Sigtuna. *META Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2000 nr 1.
– 2001a. Olof Palme, S:ta Gertrud och Sigtunas medeltida kyrkotopografi. Tesch, Sten & Edberg, Rune (red.), *Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta*. Sigtuna Museers skriftserie 9.
– 2001b. Från hall till kyrka. *Populär arkeologi* 2001 nr 2.
– 2006a. På fast grund. Om det äldsta stenkyrkobyggandet i Sigtuna. Nordiskt kyrkoarkeologiskt möte 2004, Vest-Agder (Norge). *Hikuin. Kirkearkæologi i Norden* 8.
– 2006b. Återkomsten. *Situne Dei* 2006.
– 2007a. Sigtuna – det maktpolitiska och sakrala stadsrummet under sen vikingatid och tidig medeltid (ca 980 – 1200). Perlinge, Anders (red.). *Människors rum och människors möten. Kulturhistoriska skisser*. Berit Wallenbergs Stiftelse 50 år. Vetenskapligt symposium på Nationalmuseum 14 november 2005.
– 2007b. Heliga stenar från Köln. Om sepulkralstenar och hallkult i 1000-talets Sigtuna. *Situne Dei* 2007.
– 2008a. Laddade stenar. Wikström, Anders (red.) *På väg mot Paradiset – arkeologisk undersökning i kv. Humlegården 3 i Sigtuna* 2006. Meddelanden och Rapport från Sigtuna Museum nr 33.

- 2008b. Sigtuna ca 980–1200. Det maktpolitiska och sakrala stadsrummet. Andersson, Hans, Hansen, Gitte & Øye, Ingvild (red.), *De första tvåhundra åren – nytt blick på 27 skandinaviska middelalderbyer*. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter 5.
- 2014. Skilda gravar, skilda världar. Om tidigkristna gravar, kyrkor, stadsgårdar och storgårdar i Sigtuna och Mälardalen i övrigt. Karsvall, Olof & Jupiter, Kristoffer (red.). *Medeltida storgårdar i Sverige – ett tvärvetenskapligt forskningsområde 21–22 november 2012*, Kungl. Gustav Adolfs Akademien KGA 131, Uppsala.
- 2015a. A lost world? – Religious identity and practice during the introduction of Christianity in the Lake Mälaren region, Sweden. Ruhmann, Christiane & Brieske, Vera (red.), *Dying Gods – Religious beliefs in northern and Eastern Europe in the time Christianisation, Proceedings of the 64th Sachsensymposium*, Paderborn, Germany 7.–11. sept 2013. Neue Studien zur Sachsenforschung Band 5. (Ludowici, Babette) Altertumskommission für Westfalen /Niedersächsisches Landesmuseum Hannover.
- 2015b. Att parera eller paradera. Ett tusenårigt svärdshjalt från Sigtuna och dess europeiska sammanhang. *Situne Dei* 2015.
- 2016. Sigtuna: royal site and Christian town and its regional perspective, c. 980–1100. Hedenstierna-Jonson, Charlotte., Holmquist, Lena & Kalmring, Sven. (red.) *Aspects of Viking Age Urbanism, c. 750–1100. Ancient Centres, Special Economic Zones and –Restart*. Theses and Papers in Archaeology, Stockholm university.
- Wikström, Anders & Kjellström, Anna 2010. *Magistern 2, 1998, Röda skolan, 1992, Sigtuna, Up*. Rapport arkeologisk undersökning. Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 46.
- Williams, Henrik 2012. "Dead in White clothes": Modes of Christian Expression on Viking Age rune stones in present-day Sweden. Zilmer, Kristel & Jesch, Judith (red.). *Epigraphic Literacy and Christian identity : modes of written discourse in the newly Christian European*. Utrecht Studies in Medieval Literacy.
- 2016. Kyrklig norm huggen i sten: runstenarnas trosbekännelse. Berntson, Martin & Ciardi, Anna Minara (red.), *Kyrklig rätt och kyrklig orätt – kyrkorättsliga perspektiv*. Festskrift till professor Bertil Nilsson.
- Wuopio, Amanda 2015. *Dödens uppluckrade identiteter. Gravar på gränsen mellan hedniskt och kristet*. Masteruppsats, Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Zachrisson, Torun 1998. *Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland*. Stockholm Studies in Archaeology 15.
- 2003. De osynliggjorda: om trälar i arkeologisk forskning. Lindkvist, Thomas & Myrdal, Janken (red.), *Trälar: ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*, Nordiska museet.
- 2013. Gamla Uppsala – på nytt. Sundqvist, Olof & Vikstrand, Per (red.), *Gamla Uppsala i ny belysning*. Religionsvetenskapliga studier från Gävle 9.
- Ölund, Anna 2013. Arkeologi vid Ärentuna kyrka. *Upplandsmuseet rapporter* 2013:13.

Den här boken handlar om det långa skiftet mellan vikingatida livstolkning och praktiserad kristen tro i främst Mälardalen. Genom olika utgrävningar har föremål, gravar, hus- och kyrkogrunder kommit att bli en inspirerande kunskapsbank, tillsammans med det som idag finns ovan jord i form av runstenar, kyrkoruiner och kyrkobyggnader. Flera av forskarna använder sig också av skriftliga källor, något som bidrar till att skapa en fruktbar spänning i förhållande till det arkeologiska materialet.

Sammantaget utgör detta underlaget för den här bokens samtal och reflektioner mellan arkeologer, religionsvetare och teologer. Skiftet mellan två dåtida tolkningsmodeller diskuteras framför allt såsom uttryck för en process – ungefär så som dagens svenska samhälle också lever under uppenbara förändringsvillkor för enskilda människor och grupper. Snarare än svar på hur skiftet fick sin religiöst organisatoriska form, söker den här boken med sina 13 enskilda bidrag problematisera och öppna för ett fortsatt fördjupat samtal.

Projektets ledningsgrupp har bestått av Sten Tesch (red.), Uppsala samt Ola Kyhlberg, Stockholm och Gunnar Weman, Sigtuna.

ISBN 978-91-7580-848-2

